

~~10778~~

Inscr. A. 5604

78945

24231

1888

CONSTATĂRI ISTORICE

243183

CU PRIVIRE LA

VIAȚA AGRARĂ A ROMÎNILOR

DE

N. IORGA

Profesor la Universitatea din București

Vol. XVII

Donat. Ion BOGDAN

[Vol XVIII - XIX]
1-2

28438

BUCUREȘTI

Atelierele grafice SOCEC & Comp., Societate anonimă

1908.

BUCUREȘTI
24231

1956

BIBLIOTECA DE ÎNĂLȚĂ UNIVERSITARĂ
Cota 24231 dublet
Inventar 28438

1961

D

IC 82/02

~~XVII~~

(Formează vol. ~~XVII~~ din „Studii și documente cu privire la istoria Românilor“.)

B.C.U. Bucuresti

C28438

CONTINUTUL

CONSTATĂRI ISTORICE
CU PRIVIRE LA
VIATA AGRARĂ A ROMÎNILOR
ȘI
POLITICA AGRARĂ A ȚERILOR ROMĂNEȘTI.

CONTROL 1953

CONSTATARI ISTORICE
IN DOMENIUL
VIATA AGRARA A ROMANILOR
POLITICA AGRARA A FEMEII ROMANE

Ultimele dezbateri cu privire la chestia țerănească, pusă din nou pe tapet prin răscoale de un caracter general, discuțiile provocate de cartea d-lui R. Rosetti, „Pământul, sătenii și stăpînii în Moldova“, înfățișarea materialului într'o formă comodă prin marea publicație a d-lui Sturza-Șcheianu, urmată de d. R. Rosetti, — m'au îndemnat a scrie aceste pagini.

Ele nu cuprind nici o polemică și nu sînt îndemnat a crede că polemicile, — de o mare valoare în ce privește lămurirea moralității unui om sau unei categorii de oameni, sînt de o valoare foarte mică cînd e vorba de stabilirea adevărurilor științifice. În polemică este numai rare ori un învins recunoscut, de el și de alții, printre luptători; biruită însă cade, dela început, obiectivitatea, îngrijirea pentru adevărul singur. Și, după această tristă jertfă, polemica nu mai are de cit un interes personal, literar sau moral.

Aceste pagini nu sînt însă nici un sistem închis. „Constatări“, ele îngăduia a se înlătura părți ce s'ar dovedi greșite și a se adăugi informații pe care nu le-am avut, puncte de vedere pe care le-am putut lăsa la o parte. Orice cetitor competent poate colabora decî la dinsele.

După vechiul mieu obicei de a scrie, înlătur orice aparat de erudiție și orice dezvoltări împovărătoare. Am vrut ca liniile generale să nu fie niciodată pierdute din vedere. Exemplele nu sînt înmulțite pentru a proba în fond același lucru. Ele nici nu sînt înfățișate cînd e vorba de

lucruri în general cunoscute sau care se pot controla ușor. Și data aceasta, am ținut să fac o *carte*, fie și una așa de mică.

Dați la urmă citeva acte care pot servi de normă. Poate că, mai târziu voi putea publica, în „Studii și documente“ un volum întreg de acte într'ales, privitoare la condițiile agrare.

Văleni-de-Munte, 26 Decembre 1907.

N. Jorga.

Vechea viață agrară a Românilor se poate resuma în această formulă: țeri de „drept românesc“, așezate între regiuni semi-feodale în sens apusean și între o lume răsăriteană cu caracterul romano-bizantin. Amîndouă aceste vecinătăți au înrîurit asupra condițiilor primitive de trai ale țăranilor noștri. La urmă, în sfîrșit, nouăle idei de organizare raționalistă, venite din Apusul european, au adaus un strat de suprafață la cele de pînă atunci. Cu aceasta regimul vechi se apropie de sfîrșit, iar cel nou, început prin Regulamentul Organic, a stabilit norme care se razimă, ce e dreptul, pe trecut, fiindcă nu se putea altfel, dar nu se inspiră de la el.

Pe rind trebuie cercetate acest fond primitiv, aceste înrîuriri venite din vecini, această refacere parțială în sensul ideilor reformei filosofice.

I.

Concepția „dreptului românesc“.

Un „drept românesc“ deosebit de principiile romane și de obiceiurile feudale a fost recunoscut de toți aceia cari au avut Romîni, de dincoace sau de dincolo de Dunăre, în stăpînirea lor.

Acest „drept“, care nu e decît un străvechiu obicei, cu îndoite rădăcini tracice — cele mai puternice și mai adînci — și slave, se poate urmări în deosebite domenii. În acela care cuprinde legăturile omului cu pămîntul și legăturile dintre oameni determinate de pămînt, el înseamnă cam ur-

mătoarea situație: Pe o *moșie* neîmpărțită, lucrată de fiecare în măsura puterilor și nevoilor, mai mult decît a drepturilor sale, locuiesc urmașii unui *moș*, unor *bătrîni*, unui întemeietor sau colonisator și celor d'întăiu vlăstare ale lui. Satul său cătunul format din ei se privește ca o alcătuire ce nu trebuie, pe cît se poate, să se amestece prin înrudire cu alte sate, apropiate ori depărtate, care au alt singe, alt *moș*, alți *bătrîni*, altă obirșie omenească și altă dezvoltare.

Până foarte tîrziu s'a păstrat ceva din această concepție, simplă și firească. Un scriitor din anii 1840, Mihail Cucuraru, dînd, în schița „Piatra Corbului“, scene din viața muntelui moldovenesc în această epocă, face pe un sătean să vorbească astfel cu privire la întemeierea și desfășurarea ulterioară a sălașului din care face parte: „Satul nostru îi împărțit în mai multe neamuri: fieștecare cătun e lăcuit de un neam... Acel sătucean se numește Cătuna Corbului, și toți ciți lăcuim acolo ne numim Corbulești; noi nu ne amestecăm nici odată în alte neamuri, și, dacă vr'un flăcău din altă parte voiește a se însoți cu o fată de-a noastră, el trebuie să se așeze cu noi și să-și schimbe numele în Corbulesc.

„Înainte de 90 de ani, tatăl meu își dură întăia casă acolo, căci era o poiană frumoasă, lăsată de Dumnezeu spre adăpostirea slăbănogilor ce fugiau de călcările păgînilor... A cîștigat nouă feciori, cari, după vreme, toți ni-am durat casele noastre, ne-am căsătorit și ne-am ferit a primi pe alții între noi cu lăcuința¹.“

Între sătenii nu erau unii mai mari decît alții, și era cu neputință ca, în împrejurări de viață economică primitivă, fără capital economisit și stăpinire a oamenilor prin puterea lui, și, pe lingă aceasta, fără nicio cucerire, de același element sau de altul străin, să se întemeieze o clasă conducătoare. La început, întemeietorul îndeplinise sarcina de cîrmuire și judecată; pe urmă *juzii* au fost, în aceleași

¹ *Propășirea, foaie științifică și literară*, p. 102.

condiții, bătrîni, aleși dintre locuitorii satului. Pentru nevoile de apărare ale locuitorilor unei văi întregi, unui întreg Ținut prin urmare, se alegea, dintre acești juzi, sau dintre oamenii recunoscuți ca mai viteji, un *Voevod*. Cu vremea, Voevodatul, ca și *ducatul* corespunzător, de la vechii Germani — și cum stă în firea lucrurilor chiar —, ajunse pe viață, ba chiar unii Voievozi izbutiră a face ca autoritatea, situația aceasta onorabilă și, în același timp, producătoare — căci Voevodul era răsplătit, măcar de la o vreme, cu *dijma* sau alte venituri în natură —, să ajungă ereditare în seminția lor.

Astfel de sate fără stăpîni, fără concurență între bogați și săraci, fără primejdie, dar fără puțință de dezvoltare, acoperiau toate părțile locuite de Romîni, toată largă Țară-Românească.

E folositor a se urmări recunoașterea acestor împrejurări de către deosebiții stăpînitori străini asupra păstorilor și țeranilor romîni și încercările de a se da, din partea acestora, alte orînduiri, însă nu și pe altă basă — căci ar fi fost prea greu pentru surogatele de „State“ ce erau pe atunci — neamului nostru.

II.

Condițiile de viață ale Romînilor supt regii sîrbești.

Știm cum au fost tratate satele românești — care nu înseamnă însă: sate de Aromîni, aceștia trăind mai mult în Tesalia, sălașul lor obișnuit, și, ca păstori, în vreme de primăvară și de vară, prin muntele Pindului sau Balcanului — de către regii sîrbi din veacul al XIV-lea. Două hrisoave foarte însemnate, al lui Ștefan Miliutin¹, și al lui Ștefan Dușan², ne ajută să aflăm condițiile în care trăiau

¹ Analizat de I. Bogdan, în *Convorbiri literare*, XXIV, no. 6.

² Cercetat pînă în cele mai mici amănunte, de Hasdeu, în *Arhiva Istorică*, III.

satele românești din Serbia veche de lângă Pind și felul cum ele erau tratate de puterea regală sau „împărătească” a stăpînitorilor sîrbi¹.

Satele nu sînt din cele vechi, a căror obirșie să nu se mai poată urmări — cum sînt foarte multe, putem zice: cele mai multe dintre satele noastre din a stînga Dunării —, ci sate sălășluite pe pămîntul mănăstirilor care se împărțesc de privilegiul domnului țerii. Romînii locuiesc în sate propriu zise — se spune anume: „cei ce aŭ sate” —, în cătune sau simple așezări (МЕТОХИЕ)². Și, anume, unii sînt coloniști mai vechi, pe locurile lor, iar alții aŭ căpătat de curînd alte pămînturi, alte ogoare ca adaus.

Maî mulți Romîni la un loc alcătuiesc un *județ* sau o *judecie* (СОУДЕСТВО). În fruntea fiecărui cătun stă un cneaz sau primicher³; sătenii se numesc după cneazul de care ascultă (Rădulești, Bărbulești, etc.) și pămîntul lor tot așa (al Răduleștilor, Bărbuleștilor, etc.). Cnezii primesc în dar oi, cai și chiar, întimplător, bani.

Mănăstirea — stăpînul — are de la ei drepturi — cedate de suveran, care-și păstrează doar tirgurile și vămile⁴ —, ce variază după situația Romînilor, după vechimea lor pe pămîntul ce lucrează. Cei cari s'aŭ pomenit cu același loc de casă și cu dreptul la aceleași ogoare, daŭ *dijma*, „desetina cea mică”, și anume o oaie la cinzeci, *dijmă* sporită în acel sens că se dădea apoi o oaie cu miel sau, dacă nu se da mielul, două oi. Se mai primia de călugări un dar, ceia ce e mai târziu, dincoace, *poclonul*: două piei de miel de fiecă casă; aiurea un cal sau, în bani, 30 de pereri⁵; în unele casuri, doi berbeci primăvara, un miel de casă, o vacă toamna. Apoi, tot în rostul *dijmei* — une ori — un *tovar*, o sarcină sau povară de griu și una de

¹ Cartea lui Mlainatz, *Die agrarrechtlichen Verhältnisse des mittelalterlichen Serbiens*, Halle, 1903, nu mi-a fost la îndămină.

² *Arch. ist.*, I, c., p. 85 și urm.

³ Cf. *protogerii* mai târziu la Grecii din Împărăția Turcească.

⁴ *Arch. ist.*, III, p. 104.

⁵ *Ibid.*, pp. 120—1.

satele = „tre moarbis d'brich”
 sau „ferbura” Spok.

x M. J. J.

vin. Din cînepă și in, iarăși se răspunde dijma. Această dijma poartă nume care răspund celor de ciblarit, fumărit, oierit, etc., ce se întîlnesc, de la început încă, la noi¹. Ea se culege de sătenî, cari o impart, după socoteala lor, între sine². Ca slujbe, e obiceiul a se căra sare — Romîniî din aceste părți, ca și Arnăuțiî, de altfel, erau, o spun documentele ragusane, vestiți cărauși —, sau se fac trei zile de coasă pe lanurile mănăstirești, ori de lucru la cîmp, la vie³. Ceî cu meșteșuguri, ca fierarii, zidarii, înlocuiesc dijma și slujba la cîmp prin zile de lucru în folosul mănăstirii⁴. Cutare „sărac“ scarmănă lina, ca slujbă, sau păzește caii mănăstirii. sau face de străjă la stînele ei⁵.

Sirbiî, din partea lor, dau două zile pe săptămîină, cu pus în stoguri, cosit, lucru la vie și dijma oilor⁶. Sînt situații deosebite și pentru țeranii liberi de odinioară — клястерск —, cari sînt dați bisericii — și pentru Arnăuțiî.

Firește însă că sătenii așezați sau inzestrați cu nouă păminturi mai de curînd sînt îndatoriți la o muncă mai grea, pe lingă daruri și dijma, care e aceiași, — danie a Împăratului ori regelui către sfîntul lăcaș. Dania lui Dușan spune despre astfel de Romîni: „Neavînd destul pămînt, li se mai dădu din pămîntul bisericii, avînd însă a lucra pentru biserică, pe *locul ce-și rezervase ea*“ — „domeniul“ apusean al seniorului — „după cum li este legea, trei zile clacă de toamnă și trei zile de vară, și să îmblătească, și trei zile să cosească fin, — toate cum li va porunci egumenul, iar în celelalte zile să fie liberi de arat și de cosit și să nu aibă nicî altă muncă“⁷.

¹ *Arch. ist.*, III, pp. 114-5.

² *Ibid.*, pp. 120-1.

³ *Conv. lit.*, l. c., p. 490.

⁴ *Arch. ist.*, III, pp. 114-5.

⁵ *Ibid.*, pp. 120-1.

⁶ *Ibid.*, *passim*.

⁷ *Ibid.*, pp. 94-5.

III.

Condiții agrare la Athos, în țerile „latine“ ale Patrasului și Ciprului.

Pentru a înțelege și mai bine, de alminterea, această stare de lucruri, e folositor să se vadă care erau condițiile agrare, pe acest timp, în lumea bizantină.

La muntele Athos, mănăstirea Chilandarului avea, în veacul al XIV-lea, arendași *pronoiaři* (de la *πρόνοια*), supt cari trăiaū țeranî supuși, datori cu slujbe în muncă, țeranî cari se numesc, cu un cuvînt care răspunde românescului *vecinî*: *parecî*, *πάροικοι*; alți țeranî însă, trăind pe pămînturile lor se numesc „liberî“, *ἐλεύθεροι*¹.

La Patras, teritoriu vechiū bizantin supus unui arhiepiscop latin care se găsia în fruntea unei organizații feudale aduse, împreună cu stăpînitorii franci din Apus, pămînturile se impart în pămînturi libere, *france*, de *comites* — de „juzi“ sau „cnezi“, s'ar zice la noi —, *κομητοῦροι*, și în pămînturi care aū stăpîn, *δεσποτικά, δημόσια*, care-și aū reședința domnească, numită și acolo *curte*, *κόρτη*. Aceștia sunt vecinî, *parecî*. Chiar pe aceste pămînturi dacă stă un cultivator timp de treizeci de anî, el capătă un drept de cultură perpetuă, un usufruct asigurat, așa-numitul *κρατείν*, rămînînd pentru proprietariū numai dreptul teoretic de *ἀθηναιοπία*, situația juridică de stăpînire, fără ca el să poată îndepărta pe cultivatorul statornic. Între acesta și proprietariū se încheie o învoială un *πάκτον, apatum*, în ceia ce privește drepturile celui d'întăiū: dacă el dădea și mijloacele de cultură, țeranul muncitor își opria jumătate din produs, sistemul de *ἡμισυφουτευσία*; în cazul contrar, partea care se cuvenia proprietariului era un simplu dar, une ori „o oaie și doi porci“. Biserica arhiepiscopală — suzerana țerii — lua numai o citime de ceară și un dar la schimbarea de proprietate².

În al treilea rînd, putem ști bine ce se petrece în insula

¹ Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien*, p. 198.

² Gerland, *Patras*, p. 85 și urm. Cf. Zachariae von Lingenthal, III.

Cipru, iarăși un vechiu pământ bizantin, ajuns în mîna Francilor, de la un timp a dinastiei franceze de Lusignan, căreia-i urmară, în veacul al XV-lea, guvernatori venețieni. Și, aici sînt țeranî liberi, ziși *ἐλευθεροί* sau *francomati*, ori franc. *franquomates*, cuvînt format din *franchi* și *comites*, pronunțate grecește. Pe la 1500 erau 77.000 de astfel de țeranî, față de 47.000 de neliberi. Ei aveau datoria de a păzi țărmul Mării. Aceștia erau locuitorii cei mai bine împărtașiți ca situație și drepturi, și mulți din ceilalți obișnuiau a-și arunca pruncii pentru că era datina ca un copil găsit să fie declarat „francomat”¹.

Pe lingă o categorie de locuitori cari se numiau *perperiari*, din cauza rostului lor militar, căci plătiau, în orașe, un perper pe an pentru a nu fi siliți să se lupte, trăiau în Cipru miî de *pareci*, cari, purtînd același nume ca și țeranii neliberi din alte părți, se găsiau încătușați în același chip. În veacul al XV-lea, cei aproape 50.000 de pareci datoriau o slujbă care se urca la 104 zile pe an și răs-pundeau, pe lingă aceasta, un bir pe cap de 38 de bizanți și jumătate². Altă dată, se spune că acești „străini locuitori”, — *forestieri habitatori* — datoresc a treisprezecea parte din venitul lor și două zile de muncă pe săptămîna, ceia ce revine la cele 104 de zile de mai sus³. Slujba aceasta era numită „angheria pattuale” și, pe lingă dinsa, unii mai plătiau și 23 de dinari pe an⁴. Coroana ca și particularii își aveau *pareci*.

Aceștia aveau dreptul de a se liberă. Lucrul nu se întimpla însă dese ori. Din potrivă, parecii căzură tot mai adînc, până ajunseră a fi socotiți ca șerbî, întrebuintîndu-se chiar pentru dinșii cuvîntul frances *serf*; pentru ca să scape, trebuia ca regele însuși să se învoiască la dezrobire⁵.

¹ Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre*, III, pp. 228, 494, 552.

² *Ibid.*, p. 125: „in quibus teneris servire vigore servitutis parichie”.

³ Cf. pp. 520, 540.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, pp. 254, 273, 295-6.

Pe de altă parte, nobilii, de origină francesă, își dădeau toate ostenele pentru a confunda pe țeranii liberi cu parecii, și, astfel, de la o bucată de vreme, se ceru și de la fraucomaji o *slujbă*, așa-numită „fation francomatica”. Supt acest pre-
 text se dădeau în veacul al XVI-lea 36 de zile de muncă pe an, plata fixă de 12 *soldi* și un dar de doi boi. Fran-
 comații cari se împotriviau, erau loviți și supuși chinurilor¹. Parecii păziau și mai departe la pasurile munților. Iar re-
 sultatul acestei apărări combinate a fost că parecul cipriot a ajuns unul dintre cei mai leneși țeranii din lume².

Să adăugim că din toate satele se răspundea Vistieriei regale: dijma — *la dihme*³.

Din cele arătate până aici se vede că între sistemul bi-
 zantin și dreptul românesc, chiar corectat de interesele
 unor stăpînitori balcanici, erau deosebiri esențiale. Dincolo
 de Dunăre, nu ființa altă proprietate agrară decît cea
 individuală. În al doilea rînd, stăpînii existau acolo din
 vechi timpuri și aveau rosturi mari. În al treilea, apoi,
 Statul său feudalitatea care-l înlocuia, erau cu mult mai pu-
 ternici și înriurirea lor se exercita neconținut asupra con-
 dițiilor de muncă. Pe parecii îi vom întilni însă și la noi, ca
vecini. *

Vom vedea, în sfîrșit, că și la noi s'a căutat, din același
 interes egoist de clasă, confundarea țerănimii libere cu cea
 neliberă, fără ca, măcar pînă tîrziu, Domnul să poată
 interveni în acest proces cu aceeași energie ca un guver-
 nator venețian al Ciprului din veacul al XVI-lea.

¹ *Ibid*, pp. 540—1: „Sono alcuni di loro patroni che non li pagano, ma ben, in loco di pagamento, li mettono in ceppi et gli danno delle bastonate: et li giudicanti non hanno autorità contra li feudatari et gentilhuomini. Et, quando l'havessero, non l'essercitariano, per esser, comm'hò detto, interessati, anzi fomentano quanto possono per reprimere quelle tirannie con mandati penali.”

² Cf. p. 542: „tutti i detti contadini con le loro donne sono pigri et lenti, che quattro non lavorano per uno dei nostri di Lombardia“.

³ *Ibid.*, p. 236.

*vecini bijstrem, locuitor din altă țară, „inquieting”,
 foră deșeură politică

IV.

Regii ungurî şi satele romăneşti.

Regii ungurî, cucerind Ardealul şi comitatele vecine, au găsit pretutindeni cnezî, şi de asemenea cnezî s'a lovit stăpînirea regală cînd a încercat să-şi supuie Oltenia întreagă.

În acest Banat al Severinului, politica ungurească a consistat în recunoaşterea vre-unui Voevod şi în ridicarea unor cnezî, supuşi şi gata de ajutor, la o situaţie vevodală, păstrîndu-li însă un titlu prea puţin corespunzător demnităţii lor nouă şi puterii lor precumpănitoare. E cazul Voevodului Litovoiu şi al cnezilor Ioan şi Farcaş¹. Aici însă amestecul unguresc, în ceia ce priveşte părţile gorjene şi vilcene, nu ţinu mult şi nu lăasă urme însemnate.

O astfel de stare de lucruri se întîlneşte, de alminterea, şi în Bosnia, unde, pe urma amestecului regal unguresc, atît cnezia cit şi vevodatul se ridică foarte mult în ceia ce priveşte însemnătatea lor politică şi rolul lor naţional. Altfel, un Hrvoje, un Sandalj, „Mari-Voevozi“, au o situaţie regală, şi cnezii, numiţi latineşte „comites“, sînt adevăraţi baroni feudali, cu o situaţie aproape neatîrnată şi cu totul preponderantă.

Dincolo de munte, regalitatea recunosc pe unii cnezî, întărîndu-li situaţia, pe toată viaţa sa numai în marginile bunului plac ale stăpînirii². Ei fură identificaţi cu *villicii*, *sculteŝii* şi *advocaŝii* obişnuiţi în ţerile germanice sau slavo-germane, de şi unii dintr'inşii fură înălţaţi la nobilime. Scutiţi de dijmă, bucurîndu-se de monopolul morii³, ei aveau întăiu sarcina de a judeca pe sătenî, după vechea datină, afară de casurile de hoŝie, foc şi omor⁴, — odată de competenţa Voevodului, pe care acum regele-l moştenia. Apoi, ei trebuiau să stringă dijma pentru suveranul ţerii.

¹ Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, I, p. 73 şi urm.

² *Nostro durante placito*.

³ Hurmuzaki, I¹, p. 528. Cf. Bogdan, în *Analele Academiei Romîne*, XXIV şi XXVI.

⁴ *Ibid.*, I², pp. 28—9, no. XXI. Cf. *Gesch. des rum. Volkes*, I, p. 244 şi urm.

În același timp, dreptul îndătinat de stăpînire al țeranilor liberi asupra pămîntului moștenit de la străbun, întemeietorul satului, fu călcat. Așezămintele bisericеști, ca și orașele Sașilor și unele persoane nobile primiră danii de sate românești. Aceasta însemna întâiū numai cedarea dreptului regal de dijmă și judecată; cu vremea însă, aici ca și în Cipru, și într'o măsură și mai mare — după încercări ale Arpadienilor, Domnia Angevinilor a stabilit în Ungaria teoria de feudalitate și servagiū a Apusului — acești țerași romîni fură aduși în stare de șerbie, de iobăgie, — cuvîntul *iobagio*, de origină militară, ajungînd să însemne, în această confusie voită de noțiuni foarte deosebite, același lucru ca și latinul *servus*.

Ca termin de comparație, să semnalăm că în Ungaria propriu zisă, supt Ludovic-cel-Mare, țeranii dădeau, după porunca regelui, *nona*, păstrînd voie de a se strămuta¹. În veacul următor (1437) episcopul de Alba-Iulia, Gheorghe Lapes, sili pe oameni să-i dea dijma în bani². Nobilii cătau însă și aici a-i face șerbi³. Totuși și regele Sigismund hotărîse o amendă asupra celor ce ar opri strămutarea⁴.

V.

Domnii Țerii-Românești și vechea organizare a satelor.

Pe la începutul veacului al XIV-lea se alcătui Domnia Țerii-Românești, cu idei, în parte luate din obiceiul vechiū românesc, în parte împrumutate de la Sirbi și Bulgari, iar, într'o anume epocă măcar, și din Ungaria.

Până la Vladislav sau Vlaicu-Vodă n'avem acte interne. Îndată ce ele apar, rostul lor e să scutească mănăstiri sau persoane din boierimea de instituție bulgaro-bizantină de anumite sarcini pe care pămîntul lor le avea față de Domnie,

¹ *Magazinul istoric*, III, p. 145.

² *Ibid.*, p. 146.

³ *Ibid.*, pp. 148—9.

⁴ *Ibid.*, p. 149.

care moștenise drepturile, de dijmă și judecată în casuri grele, ale Voevodatului primitiv. De la Mircea-Vodă încoace, numărul acestor acte se înmulțește foarte răpede, fără ca înfățișarea lor, redacția lor stilistică, formula lor diplomatică să se schimbe esențial. În casuri isolate numai, Domnul dăruiește pământuri care prin cumpărătura au ajuns ale sale. Nu întâlnim măcar daruri în acea *pustie*, foarte întinsă, până târziu, în părțile de la Dunăre, care era, de drept, ca orice teren nelocuit și fără stăpîn, a Domniei. Se pare că în această Țară-de-jos a principatului muntean colonizarea s'a făcut de Domnie de-a dreptul — și nu prin mijlocirea boierilor sau mănăstirilor —, aducîndu-se coloniștii de peste Dunăre, unde condițiile, în vremea bulgărească și sîrbească, erau mai grele și unde, pe urmă, Turcii înlocuiră pe stăpînii slavii, cari datoriau servicii militare pentru feudele lor ereditare, prin spahii cari se aflau în aceeași situație față de stăpînitor. Cumpărări de pământuri de boieri cărora, în schimbul unui cal pe an, Domnul li cedează drepturile sale, se întîmpină însă pe la sfîrșitul veacului al XV-lea¹. Dar nu e vorba de pământuri ale sătenilor, ci de altele individuale, pe care unii rari boieri le colonisaseră, pe seama lor și fără act de la Domnie, fiind ei cei d'întăiu ocupanți ai unor locuri fără stăpînii. Sau altfel de pământuri stăpînite individual, boierește, după dreptul nou și superior, bizantino-roman, adus de peste Dunăre, resulta din vre-o confiscare pronunțată de Domn în paguba unuia și în folosul unuia.

Nici în Făgăraș, o *nova plantatio*, Domnul nu dăruiește pământuri, trebuind să respecte și acolo, de și într'o măsură mai mică, — aici fiind precedentul regal, de expropriere parțială, — vechiul drept țerănesc, de libertate umană și stăpînire teritorială a săteanului. Boierii capătă acolo domenii de imunitate sau, în deplină stăpînire directă, numai părți nelocuite de munte sau de pădure. Astfel se întemeiază boierimea de Făgăraș, care pe urmă, firește, a încălcat

¹ Arch. ist., I, p. 37.

tot așa de mult și într'un fel tot așa de firesc ca și cealaltă.

Totuși, încă de la început aflăm la Munteni, pe lângă boieri și curteni — aceștia din urmă, de sigur: strajă și oameni de serviciu —, cnezii și Rumini. E o întrebare dacă pe atunci, în vremea lui Mircea, cnezii erau numai țerani liberi trăind supt regimul cnezatului, cum se constată mai târziu, și o întrebare și mai mare dacă Rumini pot fi puși în aceeași categorie socială și agrară cu parecii Răsăritului. Părerea cea mai firească e aceea că prin cnezii se înțeleg magistrații satelor, aleși dintre bătrini, de bună samă în biserică și printr'o procedare electorală pe care o întilnim mai târziu la țeranii din Săliștea Sibiului, de pildă¹, iar „Rumin“ e cel ce nu e alt ceva decât Romîn: omul obișnuit, omul de rind, fără ca aceasta să însemne și o inferioritate socială, o scădere a întregimii drepturilor umane. Căci n'am avea precedente de o astfel de o înjosire a numelui național la niciun popor; vezi, din potrivă, ce e *homo francus* la Germanii din Galia!

Concesionarul imunității e scutit pe domeniul său de vămi (вѣм), adică de dijme, de gloabe, de podvozi și olace, și i se dă asigurarea că nu va fi călcat de judecătorii (сѣдѣци) Domnului, de cei ce string birul — de la o vreme — sau gloabele (бирчин, глобнѣци)².

Deci Țara-Românească a avut la început, cum era și firesc pentru o țară întemeiată fără amestec străin, fără cucerire, fără schimbare a ideilor fundamentale ce trăiau în masa poporului, — numai țerănime pe deplin liberă și stăpină, în chipul colectiv pe care-l cunoaștem, chip întemeiat pe moștenire, pe pământurile ce lucra, pe heleșteu și pe pădure. Această țerănime nu se putea cobori într'o stare inferioară prin clasa boierească din veacul al XIV-lea sau al XV-lea, alcătuită din cițiva dregători numai și neavînd încă banul cumpărărilor și exproprierilor în momente de

¹ *Sate și preoști*, p. 121.

² *Arch. ist.*, I, p. 6.

crisă la îndămina ei. A trebuit ca întreg regimul economic să se prefacă și în locul schimbului de obiecte să se introducă plata în bani prin negustorii și speculanții străini din orașele mari ale peninsulei balcanice, mai ales, și, în rindul întâi, Grecii, Armenii, Turcii din Constantinopolea împărătească, a trebuit ca asupra țăranilor liberi să apese la un anume moment o sarcină bănească — a *tributului* către Sultan — pentru ca, într'o mare crisă, proprietatea mică să dea faliment și clasa boierească, ajunsă acum puternică, să aibă mijlocul de a cumpăra pe bani pământurile acelor cari nu mai erau acuma decit birnicii Sultanului, „săracii“ Împăratului păgin.

Sărăcia adusă de cererea birului în bani putea ajunge așa de mare, încit pe la 1680 un străin care știa bine țara, putea să scrie: „Boi nu sint. Cite doi oameni, și adesea bărbatul și nevasta, trag carul în care se aduc lemne de vindut sau pentru casă. Am văzut și un om, de-o parte, și de alta, un boū, trăgind carul¹“.

Aceste lucruri le vom urmări, de altfel, îndată în amănunte.

VI.

Domnii Moldovei și satele moldovenești.

În Moldova, Voevodul maramurășean trecut în această nouă vale pentru a întemeia o a doua „Țară-Românească“, numită după apa Moldovei, aducea cu dînsul obiceiuri maramurășene, înriurite în mare măsură de regimul nou unguresc, regim de feudalitate, pe de o parte, regim de Stat modern începător, de alta. Astfel înțelegeau legăturile dintre pămînt și oameni, boieri și Voevod, Domnii și tovarășii de cucerire, de strămutare și aciulare, mai bine, ai lui Bogdan-Vodă cel d'întăi.

În fața lor: Voevodul, „Domn al țerii moldovenești“, și vitejii — *equites* — din suita lui, *viteji*, cu cari el și cirnu-

¹ Engel, p. 116 sau *Mag. ist.*, V, p. 65.

28438

iește o bucată de vreme, amintind concursul lor și în formula documentelor, — se află, mai rare ori decît în Țara-Românească de la Dunăre, sate și moșii locuite de țeranî coborîtorî din același moș și avînd în fruntea lor juzî. Aici, afară de unele părți bacăuane sau putnene, unde judele e înlocuit printr'un *birău*, — în coloniile ungurești venite din Secuime și chiar, probabil, în satele românești vecine, — așezămintele vechi nu sînt înriurite de nimic străin. N'a fost în Moldova o încercare, ca aceia săvirșită în Oltenia, la jumătatea veacului al XIII-lea, de a face din unii cnezî Voevozi și de a innălța situația cnezilor în genere, făcîndu-i să atirne însă de regele unguresc și să-i ajute sarcina de stăpînire și exploatare.

Din această situație de forțe și de antagonisme în ceia ce privește dreptul, datinele, tendințele, rezultă următoarele fenomene nouă.

De și n'avem știre despre ei, și Moldova a trebuit să aibă Voevozi localî, de văi, innainte de coborîrea Maramurășenilor, cari nu erau în măsură să deprindă Ținuturile dintre munte, Siretiu, Prut și Nistru cu o viață absolut nouă. Aceștia aũ dispărut răpede — un întunec de nepătruns acopere însă cele d'întăiu timpuri ale principatului Moldovei — și drepturile lor: de judecată criminală, de osîndă capitală sau de gloabă mai mare, pe de o parte, și de dijmă, pe de alta, trecură la Domn, întocmai ca în Țara-Românească. Domnul însă cedă aceste drepturi, în scurt timp, vitejilor. Mănăstirile, mai nouă și mai puțin însemnate decît ale Muntenilor, vin numai în al doilea rînd și ceva mai tirziu, adăugîndu-se și faptul că evlavia maramurășeană era simțitor mai mică decît a Domnilor muntene, formați la școala și după exemplul cucernicilor Împărați și regi ai Balcanilor.

Actul de danie e, de fapt, în multe casuri, numai unul de imunitate — această imunitate, obișnuită și la Tatarî, vechii suzeranî ai țerii, se zicea, în slavona documentelor, și cu un termen împrumutat de la ei, *tarcan*. El

nu dădea *viteazului* decît drepturile regale, drepturi feudale asupra unuia sau mai multor sate, care se desfăceau prin aceasta, afară de anumite drepturi necesare ale stăpînitorului, din domeniul de Stat și treceau în domeniul particular. *Judele* rămînea în unele casuri, și actul domnesc zice atunci: „unde este jude (ІУДЕ ЕСТ) cutare“; și atunci acest jude sau cneaz — cuvîntul *cneaz* se întilnește și el de cîteva ori — e într'o situație scăzută față de aceia pe care o avuse la început. Precum cneazul din Ungaria ajunge tot mai mult omul Regelui său al nobililor înfeudați de acesta, *judele* moldovenesc se coboară tot mai mult pînă la starea unui dregător, unui ureadnic al stăpînului, „viteazul“ de odinioară, ajuns, după moda muntenească, „băsărăbească“, un boier. În alte locuri însă, acești stăpînitori noi, cari pot vorbi în oarecare măsură de dreptul de cucerire, nu cruță așa de mult trecutul, și, astfel, în loc de a se pomeni judele „ce este“, se vorbește numai, pentru a se lămuri întinderea teritoriului făcut *imun* de către Domnie, — de „judele ce a fost“, și, une ori acest jude avînd un nume de la care derivă al satului, se vede că e vorba de însuși întemeietorul depărtat. În astfel de sate, ureadnicul său *vătămănu* boieresc se instalează de la început, în locul ocupat odată de jude.

Cînd documentul de danie, adecă de imunitate, spune că să dă cuiva o *judecie* sau „amîndouă judeciile“, aceasta nu înseamnă alt ceva decît că scutirea se întinde asupra unui întreg teritoriu, judecat de un astfel de jude, sau asupra amînduror părților dintr'un sat, care, avînd, în ceia ce privește locuitorii, *altă* spiță a neamului, au și juzi deosebiți, represintînd fiecare alt *moș* și începător al semînției.

Juzii moldoveni dispărură în curînd cu totul, și pe la 1550 nici nu mai era urmă de dinșii; pretutindenî omul boieresc li luase locul. Dacă mai tîrziu se mai vorbește — supt Petru Șchiopul — de un bir „cnezesc“, el pare să fie în legătură, nu cu vechii cnezî, ci cu acei „nemeși“ — ziși mai pe urmă, după nomenclatura turcească, *mazilî* (depuși),

— neamuri de boieri fără dregătorie, cari figurează în socotelile acestui Domn, ca o categorie fiscală deosebită¹. În Țara-Românească iarăși, veacul al XVI-lea nu înfățișează *juzi*; *judefele* sînt acum Ținuturi ale Domniei, iar țeranii liberi, dacă se zic *cnezî*, cuvîntul nu se mai traduce în românește prin *juzi*, ci prin *judecî*. Prin Buzău aflăm și o „cale a judecilor“, foarte veche². Vechiul așezămînt se păstrează doar cu acel rost primitiv, la Țigani, cari, veniți la noi prin veacurile al XIII-lea și al XIV-lea, cînd trăiam numai cu Voevozi și juzi, au păstrat aceste rînduiri, în viața lor rătăcitoare pînă astăzi — și în actele citate ale regilor sîrbi ei poartă un nume romănesc, cu rotacism, „Țingari“³. Statul unguresc a recunoscut pe „Voevozii Țiganilor“, cu cari cetatea Brașovului avea, de pildă, legături oficiale, și la noi boierii ca și Domnia se îndreptau către juzii țigănești așa cum s'ar fi îndreptat către pîrcălabii sau vătămăni Romînilor din sate, sau către juzii și șoltuzii locuitorilor din orașe.

Pentru a încheia cu această veche instituție, Arominii au avut *celnici*, conducători de cete, în păstorie, cărăușie sau război. Dar Rominii din Bosnia, luptători de graniță, haiduci adesea în teritoriile disputate, se întînesc și la sfîrșitul veacului al XVI-lea, cînd Imperialii tratează cu dinșii, stînd supt *cnezî*, cari-și zic une ori, cu un cuvînt turcesc nou, care corespunde celui slav de celnici: harambași⁴.

Întorcîndu-ne în Moldova cea mai veche, se mai întîmplă însă ca Domnul, care era stăpîn pe toate terenurile nelocuie sau neluate în stăpînire, să dăruiască din această pustie fără margini unuia dintre tovarășii săi de luptă, sfetnicii și ajutătorii săi. Acesta căpăta pămîntul, încă sălbatec și necurățit, între anume dealuri ori

¹ Cf. Bogdan, *Cnezii*, p. 24 și Hurmuzaki, XI, pp. 219—20.

² *Studii și doc.*, XVI, Hirtii Olănescu.

³ *Arch. ist.*, III, p. 120.

⁴ *Gesch. des rum. Volkes*, I, pp. 15—23. V. aici, la urmă, apendicele II.

aymanus?

munți și anume riuri său linii de demarcație naturală. Acest pământ n'avea nicio valoare pentru dînsul pînă ce nu era *lăzuit* prin munca oamenilor, pînă ce nu era făcut potrivit pentru pășunat său pentru lucrat ogoare prin munca oamenilor. Trebuia, prin urmare, ca, în orice chip, să se atragă aici coloniști. Și acești coloniști se alegeau dintre vecini și se numiau „vecini“, — ca și la Munteni în veacurile XVI-XVII — fiind astfel într'o situație care se asemăna cu a *parecilor* bizantini. Ceia ce deosebia pe acești țeranî așezați prin „invoială“¹ era îndatorirea de a lucra citeva zile pe săptămînă său pe an pentru stăpin și pe pămînturile acestuia, *rezervate pentru dînsul*. Aceștia, prin urmare, datoriau *claca*. Și prin îndatorirea la clacă orî prin lipsa acestei îndatoriri se statornicia marea deosebire între vechii țeranî băștinași, trăind pe pămînturile pe care comunitatea le avea din veac, și între țeranii cei noi, cari, ca și coloniî apusenî din veacul de mijloc, veniau să se așeze pe pămîntul stăpinului. Ei primiau astfel un regim de invoie, ce putea să fie cît de greu și, oricum, presupunea un număr de zile de lucru pe acel pămînt pe care stăpinul, conducătorul muncii pentru cultură care se desfășura în pustie, îl păstra pentru el însuși, pentru exploatarea directă, și numai în folosul său, de brațe ispitite său cîștigate de aiurea — de la Munteni, Ruși, Poloni, Unguri, „Sirbi“ și alții, — pentru o asemenea muncă aproape servilă.

E caracteristic, în această privință, următorul loc într'un document din veacul al XVI-lea: „Oricine va veni într'acel loc, în Lunca Mare, să-i fie vecin lui Bucioc“ — vestitul boier, socrul lui Vasile-Vodă Lupu —, „iar care ar veni din alte țeri, Ungur, Muntean, Sirb său Grec, să aibă pe cinci ani slobozie de dările și corvezile domnești“². Există, deci, o foarte însemnată deosebire între colonul *romîn din Moldova chiar*, care, ajungea, așezindu-se pe moșia fără sătenî a boierului, *vecin*, ca parecul bizantin, și între co-

¹ Cf. pactum, apatum, apaut, πάκτων. V. mai sus.

² Rosetti, p. 259, nota 1.

și un număr de
chicini

lonul *străin, din altă țară*, imigratul, care se bucura de drepturile *sloboziei*. Acesta se găsea într'o condiție cu totul superioară și în folosul *lui*, nu al *domnului de pământ*, stăpînul țerii renunța pe un număr de ani, deosebit în fiecare cas, la drepturile regale pe care le avea oriunde nu acordase vre-un privilegiu de imunitate.

„Vecinătatea“ moldovenească e veche. Rușii, pe cari, în urma năvălirilor lor prădalnice — asemenea cu năvălirile pe care Muntenii le făceau dincolo de Dunăre pentru a căpăta țerii locuitori noi — îi dobîndiau, cu sutele și miile, Domni moldovenești ca un Ștefan-cel-Mare, un Bogdan Orbul, un Petru Rareș, erau așezați pe moșiile Domnului său ale boierilor ca *vecini*. De asemenea și Secuii cari, atrași de frumusețile și foloasele Moldovei și Țerii-Românești, treceau granița la noi, în veacul al XV-lea, cînd erau prietenii politici și colaboratorii militari statornici ai Domnilor noștri și cari, pe urmă, se plîngeau că nu sint lăsați a rătăci în voie, tocmindu-se unde vor și pe cît timp vor, ci sint îndatoriți a sta pe o anume moșie și a îndeplini, prin claca cerută de la dinșii, lucrul servil, înjositor după părerea lor¹. Moldova fiind o țară în mare parte nelocuită sau fără locuitori destui pentru o adevărată viață economică, se înțelege foarte lesne că numărul „vecinilor“ a fost tot mai mare față de acela al locuitorilor vechi, stăpîni de pământ, îndatoriți numai la dijmă și la primirea judecății superioare, față de Domn sau față de boierul căruia-i fuseseră cedați supt acest raport, din satele vechi de la Miază-Noapte și Răsărit, relativ destul de puține.

VII.

Urmările întemeierii Domniei moldovenești. Emigrări în Polonia și întemeierea de sate românești acolo.

Din stabilirea Domniei în părțile Moldovei, apoi ale Bistriței, ale Sucevei, Siretiului, Prutului și Nistrului, trebui

¹ Hurmuzaki, II², pp. 344—5, an. 1493.

să resulte în chip firesc o îngreuiere a locuitorilor celor vechi, cari *acum* nu se puteau mișca așa de slobod ca pe vremea vechilor Voevozi ipotetici, cari erau mult mai slabi decît stăpînitorii de pămînt cei vechi. Multe firii viteze și trufașe, deprinse cu neatîrnarea, trebuiră să se creadă umilite și jignite. Din *acest* motiv, și nu din acela a unei prea mari sporiri a locuitorilor pe un pămînt prea îngust — căci și acuma puțința unei munci răsplătitoare se deschidea în toate părțile, în Ținuturi care'n mare parte erau locuite în chip neîndestulător, — trebui să resulte o *emigrare* a elementelor mai îndrăznețe, mai sigure de sine și mai întreprinzătoare.

Astfel de elemente trecură mai ales în regatul unit al Poloniei și Litvaniei, și anume cu deosebire în acele părți unde poporația, pe urma îndelungatelor războaie și a strașnicelor năvăliri tătărăști, era încă destul de rară. Regii poloni ajungînd stăpîni pe teritoriile care alcătuiseră odinioară regatul Rusiei Roșii, căutară, nu numai să dea un rost economic real orașelor, atrăgînd în ele tîrgoveți, burghesi germani din regiunile Europei centrale, dar, în același timp, ei voriră să facă a înflori pustia prin sate nouă. Pentru aceasta se îndreptară către aventurierii romîni din Moldova, cari începuseră a roi peste hotarele lor.

Ei recunoscură ca șefi de emigranți pe anumiți oameni ascultați, harnici și siguri, pe cari-i priviră ca juzi său cnezii, întemeietorii de sălașuri nouă. Aceste sate de întemeiere românească, avînd în ele elemente împrumutate din Moldova sau altele alipite la ele și confundate cu dinsele, erau, neapărat, creațiuni de *drept românesc*, și nu de drept feudal sau romano-bizantin, care, acesta din urmă, ar și fi fost imposibil prin asemenea locuri. Decî nu putea fi vorba de șerbie față de un domn sau față de Coroană, de stăpînirea sătenilor printr'un dregător numit, care să fie ales chiar din oameni străini satului, de statornicirea unor plăți, dijme sau îndatoriri care să privească individual pe fiecare țeran, de recunoașterea obiceiurilor din țara cea nouă polonă. Din potrivă, dreptul românesc, admis din do-

rința de a căpăta coloniști noi, cuprindea în sine libertatea absolută a țăranilor, cirmuirea lor de dregători proprii din mijlocul lor, *juzii* întemeietori, cărora li se îngădui a-și lăsa urmași din același singe, răspunderea numai a unei *dijme* față de Coroană, înlesnirea acelei dijme între locuitori, răsplătirea judelei prin citeva — foarte puține — zile de lucru, de *clacă* pe pământul de prisos ce ieșia din socotirea în lungime a lanurilor țăreștii, și, în sfârșit, renunțarea regalității la orice fel de drepturi care pretutindenți aiurea erau ale ei.

Astfel, și nu în alt chip — decî ca un drept românesc, potrivit cu împrejurările domnitoare în Statul polon și adus acolo prin nevoile de păstrare a neatîrnării, care se iviră la cei mai neastîmpărați și nesuferitori de orice control și încălcare din locuitorii solului moldovenesc, trebuie să se înțeleagă acele „colonii românești“ din Polonia, care se întemeiară mai ales de la 1500 înainte și cu privire la care avem multe mărturii, cu toate că din ele nu rezultă alte date decît acestea și, doar, păstrarea datinei românești a *colacului* pentru cei ce piraiau pe vinovați sau a organizării militare speciale, cu arc și săgeată, a neamului nostru¹.

VIII.

Crisa financiară din veacul al XVI-lea și „vînzarea“ pămînturilor țăreștii.

Astfel trăiră principatele noastre supt raportul agrar, cu un drept *vechiu* țăreșesc de natură mai mult colectivă — țăranul care curățise o parte de pădure, o stăpîniă însă individual — și cu un drept *noiu* boieresc, de natură pronunțat individuală, ca în sistemul romano-bizantin, și, în sfârșit, cu o renunțare din partea Statului, represintat prin Domn, la toate rosturile lui de intervenție prin judecată, dijmuire și globire, — până târziu, către sfîrșitul veacului al XVI-lea.

¹ Materialul, din Stadnicki, e analizat în Rosetti, o. c.

De la o vreme însă, atât Țara-Românească, cât și Moldova, erau supuse plății unui bir pentru tributul față de Poarta Otomană, și erau datoare să-l răspundă în bani, cari se trimeteau pe „carele domnești“, închiși în „pungă“ cuprinzând fiecare o anume sumă bine statornicită și asigurată prin pecetea Vistieriei pusă de-asupra ei. În țerile noastre însă, banii veniau prin negustorii străini, din Ardeal și Polonia, care luaă de la noi mai mulți bani decît dădeau și îmbogățiaă prin plata vămilei și altor drepturi, mai ales Vistieria domnească și gospodăria unor boieri mai puternici, iar numai în măsură foarte mică rostul economic al sătenilor. Așa fiind, bogăția națională neputînd produce bani, era nevoie ca banii să se capete din străinătate pe cale de împrumut.

Pentru îndeplinirea acestei sarcini veniau la noi cămătarî răsăriteni, de-a dreptul, sau prin agenții lor, cămătarî cari, nu numai că „înlesniaă“ — spre cel mai mare folos tot al lor, pe Domni, împovărați de la o vreme cu toate datoriile neplătite ale înaintașilor lor, mazili sau fugari, dar făceaă și alte speculații, din care folosia boierimea, care vindea ceară, miere, grîne, lemne. Astfel această clasă stăpînitoare, care, după o dezvoltare de măcar două veacuri, ajunsese în adevăr a reprezenta o clasă socială și economică, alcătuită din destule elemente naționale și unele străine, dispunea de un numerar care s'ar fi căutat adesea în zădar prin căsuțele țeranilor.

Însă aceștia aveaă datoria de a-și plăti, la soroace cunoscută, birul. Și, pe lîngă acele soroace cunoscută, se adăuseră și altele, extraordinare, cînd birul, în loc să fie numai anual, se înmulți, în urma îngrămădirii datoriilor unor Domni ce se schimbaă răpede, și apăsă groaznic pe spinarea săteanului liber, care păgubi mai mult decît oricine pe urma acestei anarhii financiare rezultate din bunul plac fără scrupule și fără căință al oligarhiei lacome a Osmanilor.

Deci, siliți de cererea, făcută prin cele mai strașnice

2

mijloace une ori, a birului împărătesc și a sumelor prin care trebuiau să se acopere alte pretenții, de aprovizionare a Constantinopolei sau de pregătire a unei oștiri, din partea Împărăției, cu care nu încăpea nicio discuție, țeranii începură a se gândi la vnzarea proprietății lor. Știm însă că această proprietate n'avea nimic delimitat și individualizat în adevăr, așa încit un *cnez*, un țeran coboritor din întemeietorul unui sat și creatorul unei moșii, vindea mai mult dreptul său de întrebuintare, în proporții cam nedefinite, a averii în pământ pe care o lăsase strămoșul din care el se cobora. Totuși boierul vecin era bucuros să cumpere și atita.

Dar prin vnzarea moșiei țeranul liber, care dădea până atunci numai dijma, trecea firește în situația celui colonizat pe pământ străin, a *vecinului*. În puterea lui, hotăritoare acum față de slăbiciunea Domnilor de proveniență constantinopolitană, cari se schimbașu așa de răpede, boierul avea mijloacele trebuitoare pentru a lărgi și precisa dreptul căpătat în acest fel. El știa foarte bine că nu există o autoritate centrală destul de puternică pentru a-i lămurii confusiile voite și a-i înlătura usurpările, adesea ori nerușinate. Prin astfel de „cumpărări“, făcute cu un preț anormal, dictat de nevoie, el își pregătia anexarea pe încetul a moșiei țeranilor liberi la domeniul său particular, locuit de vecini clăcași, domeniu pe care-l cîștigase pe o cale sau pe alta.

Fără îndoială că vnzările se întîmpină mai multe, din ce în ce mai multe, simptomatic și desastros de multe în Țara-Românească, patria clasică a micii proprietăți țărănești, abia incolțită până atunci de domni de pământ. În schimb, Moldova, unde același proces de concentrare latifundiară se face în împrejurări cu totul deosebite, se caracterizează prin confusia, înceată un timp, cutezătoare de la o vreme — ca în Ciprul veacului al XVI-lea — între țeranul *liber*, dator până atunci numai cu *dijmă*, și țeranul *neliber*, *colonul*, *vecinul*, care mai datorii și *claca*, în

condițiile speciale ale „pactului“ său cu stăpînul, condiții dominate de o anume datină.

Deci, în cel d'întăi cas, sintem năvăliți de zapisele micilor proprietari ruinați, ale țeranilor aduși la aman printr'o mare crisă financiară determinată de nevoile crescînde ale Împărăției turcești, care ajungea tot mai luxoasă. Statul, înfățișat prin Domn, trebuie să se mulțamească a consacra prin hrisoave această schimbare pe care n'o poate împiedeca și al cărei rost, ruinător într'un viitor mai îndepărtat și fatal pentru gospodăria națională, nu-l poate înțelege. Precum, înainte, el era gata să întărească indiferent orice schimbare sau inovație în proprietatea individuală, astfel iscălia acuma osinda de moarte a neatîrnării economice și, deci, a însemnătății politice țărănești.

În Moldova însă nu e așa. Aici țeranul, inriurit mai de mult și într'un grad mai puternic de o cultură mai caracterisată, are mai multă inlesnire în căpătarea banilor, cu cari a început a se deprinde. Lovitura nu cade aici cu răpezi-ciunea ucigătoare a unui trăsnet. Avem a face mai ales cu o inceată decădere, în care nu se află nimic din solemnitatea catastrofelor tragice. Omul liber, plugarul cu viața proprie se încovoiaie pe incetul supt o sarcină care nu-l strivește de-odată. Și marea proprietate nu intervine determinant și brusc, pecetluind ruina celeilalte forme de stăpînire a pămîntului, ci ea *amestecă* lucrurile tot mai mult, în sensul unei confuzii folositoare pentru dînsa, fără ca țeranul, îngustat tot mai tare, să opuiască vre-o împotrîvire. Bucuros să scape de datorie, de urmărire, de împlinire, de răspundere socială și de prigonire administrativă, gata să părăsească rolul, greu de susținut, al unui element neatîrnat în viața Statului, vitreg fără vina lui, el se lasă îngenunchiat, injugat, înlănțuit, șoptind, în locul blestemului ce-am aștepta, mai curînd o rugăciune de ușurare. Mindru de libertatea sa în vremile fără Domnie, sprijinitor vajnic și neobosit al Domniei luptătoare, el era numai un susținător scirbit și adînc dezgustat al Domniei vasale, ce atîrna de orice voie și de orice volnicie a Turcilor.

În sfârșit, Domnul moldovenesc însuși — ca și, de alminterea, cel muntean — era bucuros de o schimbare prin care el căpăta, în locul miilor de sate sărăcite care puteau fi strinse numai cu greu pentru răspunderea nenumăratelor și adesea neprevăzutei sarcini fiscale, un număr mărgenit de mari case boierești care garantau o execuție ușoară a birului și dăjdiilor, și dădeau chiar puțința unor împrumuturi bine venite în momentele de crasă mai grozavă sau de cereri mai năprasnice.

IX.

Cele d'întăiu vînzări de moșii țerănești.

Cel d'întăiu cas de vînzare a părții, a unui „vecin“, adecă numai a „delniței“ unui om ce ajunge astfel vecin la Muntei, e din vremea lui Alexandru Mircea, din 1572¹. — Omul incetează de a fi *cnez*, deci de a se bucura de judecata specială a unui consătean mai bătrîn, tradiționalul „cnez“ sau „jude“; el e supus de acum înainte judecătorelui boieresc, care se zice aici *pircălab*. Ca și alți „vecini“, el dă dijma boierului, care din neam în neam — după generalizarea acestei datine — se bucură de imunitate. Față de fisc însă el se găsește ca și înainte: are a răspunde birul și sarcinile în legătură cu dînsul, cum, de altminterea, și mai din vechi, o scutire de orice sarcini ale pămîntului boieresc nu aducea după sine și aceia de bir, care era o capitație, cu un caracter general și absolut personal.

Cel d'întăiu cas de „vecin“ în Moldova — fără act formal de vînzare; deci e vorba de un vechiî vecin-colon, de un parec, din capul locului — e din 1585. Altele, rare însă, urmează apoi, mai ales de la scurta Domnie moldovenească a lui Mihai Viteazul, care, nu trebuie să uităm însă, represintă, supt mai mult decît un raport, datini care nu sînt cele caracteristice ale Moldovei².

Y. Zaja ¹ Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, I, p. 417 și nota 1; *Gesch. des osm. Reiches*, II, p. 34, nota 2. V. și Apendice I.

² Cf. Rosetti, p. 259, nota 1; *Arch. ist.*, I, p. 77.

X.

Vînzarea muncii țeranului fără moșie.

Se știe că, în marea și îndrăzneța schimbare politică începută cu anul 1594, de Mihai Viteazul și Aron-Vodă, principatele noastre pierdură, prin tratatele încheiate atunci (1595) cu Ardealul ambițiosului și lacomului de stăpînire Sigismund Báthory, dreptul de a-și păstra, în mai multe domenii, obiceiurile lor străvechi. Și Țara-Românească și Moldova erau privite ca unite cu „Crăia“ Ardealului și, deci, ele trebuiau să schimbe vechea datină răzimată pe liberul drept românesc, îngustat de curînd printr'o crîsă financiară nenorocită, cu norma feudală ardelenească, moștenită de la regatul de odinioară al Ungariei. Această schimbare era dorința trufașului prinț de dincolo de munți, și ea corespundea și dorinței boierilor, mai ales a boierilor munteni, mai mulți și mai puternici, mai tari față de Domnie acuma.

Se întimpla atunci, ba chiar în cele mai multe împrejurări, ca țeranul care, strîns de birări și de adunătorii provisiilor pentru oștile împărătești, își vinduse „delnița“, încă nehotărnicită și cu greu de hotărnicit, ca țeranul acesta, neavînd pe moșie situația lui de mai înainte, și știînd că locuri nelucrate așteaptă oriunde pe muncitor, să fie aplecat a-și părăsi *baștina* de odinioară. Nimeni nu putea să-l oprească de la aceasta. O înnoire mare, revoluționară fusese aceia de a se trece părți din moștenirea comună a neamului ce locuia un sat în seama unui străin, întrebîndu-se orî chiar, presupunem, foarte adesea neîntrebîndu-se vecinii de ogor, frații de singe. Nu se putea introduce, în condiții normale, și învoirea de a lega pe om de pămînt pentru hatîrul boierului.

Paguba ce resulta dintr'o asemenea strămutare pentru acest boier cumpărător se înțelege lesne, cînd se gîndește cineva cît de ieftin era pe atunci pămîntul și cît de scumpă munca omenească. Boierimea, ajunsă stăpînitoare de moșii multe —, cele 300 ale Buzeștilor sînt un exemplu —, salută

cu nespūsă bucurie clausa din tratatul cu Sigismund care prevedea cā țerānimea lor nu va mai avea dreptul sās-și părăsească ogoarele unde lucra de obiceiū, clausă care privia, neapărat, numai pe acei cari-și vinduseră drepturile de cultivare, cāci ceilalți n'aveau de ce sā fie ispitiți la o astfel de strāmutare¹.

Fără indoială cā această măsură extraordinară n'avu mai multă trāinicie decit atitea alte înnoiri și reforme ale lui Mihaī. Boierii însă nu uitară actul intern — pierdut astăzi — ce izvorise din acest tratat, împotriva obiceiului țerii, care nu îngăduia astfel de decrete. La orice prilej potrivit, ei invocară în favoarea lor „legătura lui Mihaī-Vodă“, care e pomenită astfel și în mai multe documente de la începutul veacului al XVII-lea.

Ba chiar, cind Radu Mihnea, urmașul lui Mihaī în Țara-Romānească, ajunsese a stāpini în Moldova, el aduse în această țară noul curent agrar muntenesc. Dese ori el va fi hotărît și aici în sensul „legăturii“ pomenite. Ceva mai târziu, ginerele său, Miron Barnovschi, primind din partea mănăstirilor, mazililor, „feciorilor de boiari de țară“ și „giupăneselor sārache“ plîngerea cā mulți dintre *vecinii* lor pleacă în lume și scad astfel venitul pāminturilor dāruite de Domni și de boieri, chemă înapoi, printr'un așezāmint, pe care-l cunoaștem în original chiar, pe astfel de oameni uitați de datorie și cālcători ai dreptății².

De cele mai multe ori însă, boierul muntean, în loc sā recurgă la o măsură de o valoare îndoielnică, gāsia mai bine sā se folosească de nouāle greutăți bănești ale sateanului, pe care și acum îl urmăria fiscul, pentru a-i cumpăra *persoana*. Dupā un astfel de act, *cnezul*, „vecinul“ ajungea *Rumînul* „de moșie“, omul adecă, al aceluī ce-l căpătase cu banī imediat cheltuiți, în nevoia-i ce nu îngăduia iertare; pierduse orice altă însușire acum și nu mai era altceva decit

¹ V. Hurmuzaki, III, p. 475: „Coloni et iobagiones qui ex bonis et iuribus eorundem [boerorum] possessionariis in bona aliena clam se contulerint, illico restituantur.“ Tot așa și în Moldova; p. 479.

² *Arch. ist.*, I¹, pp. 175—6.

Rumîn, — atîta vreme cît nu-l liberă, nu-l ierta stăpînul său. Acum nu mai avea nevoie să chibzuiască, să se lupte, — ca și *vecinul* din Moldova și țeranul odată liber, de acolo, pe care-l încălcăse pe nesimțite, fără plată de bani și fără iscălire de zapis, boierul; ieșise cu totul din organismul general și superior al Statului și intrase pe de-a'ntregul, și el și urmașii săi, în organismul particular și inferior al domeniilor boierești.

Pe acești Rumîni, un călugăr catolic de pe la 1680-90, bun cunoscător al țerii, îi caracterizează astfel: „țeranî vînduți, pe cari-i stăpînesc boierii din neam în neam, și *pe bărbați* îi vînd, îi cumpără, după cum li se pare mai bine“¹. Ceia ce arată desăvîrșit că vînzarea era fictivă și, mai la urma urmei, numai un mijloc de a ținea pe țeranii ajunși „vecini“ pe moșie, care fără dinșii nu mai avea nici-un preț, e mărturisirea, așa de explicită și de prețioasă, a contemporanului, că vînzarea personală privia pe bărbați numai, și niciodată pe femei. În adevăr *nu există un singur act în care să se vîndă sau schimbe femeile Rumînilor*, și cunosc unul singur în care să se întîmpine, incidental, cuvîntul *Rumînă*². Formula de răscumpărare zice și ea: „ei și cu toți *fecăorî* lor și cu totu neamul lor“.

Țeranii rămași liberi erau *megiașii*.

Același călugăr catolic din vremea lui Șerban Cantacuzino³ îi definește așa: „megiași adecă țeranî liberi, cari au moșiile lor, mai mari sau mai mici“⁴.

Cit privește Moldova, în multe locuri stăpînul *rădea cîsla*, ștergea decî de la bir pe *vecinul* său; Statul nu mai urmăria astfel pe fugarii de la cîslă pentru a-î aduce

¹ „Sunt Rumani, id est rustici venditi, quos iure hereditario domini nobiles possident, et *virilem sexum vendunt*, emunt, prout eis melius videtur“; Engel, p. 115 sau *Mag. ist.*, V, p. 59.

² *Gesch. des rum. Volkes*, II, p. 87; cf. *Mag. ist.*, II, p. 296.

³ Engel, p. 115 sau *Mag. ist.*, V, p. 58.

⁴ „Sunt megiasci, id est liberi agrestes, qui suas proprias possessiones, secundum plus et minus, habent.“

înapoi la locul unde erau repartisați cu impozitul — cum se vede pe la 1620; dar el e dator să dea boierului înapoi pe *vecinul* lui răzlețit pe altă moșie¹, și numai printr' o „lege“ deosebită, printr'un privilegiu special, putea vecinul să se „mute“ pe alt ogor.

Vecinătatea era indelebilă ca și *rumînia*, și chiar vecinul care lua o fată de „moșan“, de răzăș, de și stăpîniă pămîntul liber al acestuia nu căpătă prin aceasta o schimbare a condiției lui *personale*².

Puține sate de munte, unde pămîntul n'avea preț, unele sate de hotar, care îndeplinau și funcțiuni militare — în Moldova, prin Chigheciu, prin Cimpulung, prin Vrancea, prin marginea plăieșească, în Țara-Românească regiuni din Mehedinți, Buzău și Teleorman, mai ales —, sau unele sate locuite de țeranî priviți ca ostași ai țerii — Curtenii moldoveni și Roșii, *slujitorii* munteni, — acestea mai păstrară încă libertatea, așa de frumoasă în teorie, dar așa de împovărătoare și primejdioasă acum, în practică. Locuitorii din ele trăiau neîmpărțiți ca pe vremuri, lucrînd fiecare în marginea puterilor și nevoilor sale, iar, ca normă, potrivit cu gradul său de descendență din moșul întemeietor. Proprietatea mare, individualisată, boierească, îi strîngea de aproape în unele părți, dar adesea nu-și dădea nicîo osteneală să-i cotopească. Asemenea țeranî, plini de mîndrie până azi și conștienți de o mai nobilă obîrșie și de o demnitate care n'a slăbit cu vremea, se numesc în Moldova *răzășii*, iar în Țara-Românească *moșneni*, cuvînt care înseamnă același lucru cu *moșteni*, deci moștenitori, vechi băștinași și urmași ai moșului din vremuri.

XI.

Schimbările din veacul al XVIII-lea.

Veacul al XVIII-lea apucă această stare de lucruri. *Rumînul* sau *vecinul*, legați de pămînt, — de „jirebie“ în

¹ Rosetti, p. 265, nota 1; p. 266, nota.

² Rosetti, p. 264, nota.

Moldova, de „delniță“ la Munteni, — cari represintău majoritatea locuitorilor din amindouă principatele, datorii, pe lângă *dijma* „din zece una“, de la sămănături, de la finațe, de la stupi, și o *clacă*. Aceasta era, în de obște, mică, dar se deosebia după Ținuturi, după natura pământului, felul așezării și obiceiul locului. Porunci domnești în această privință nu se pomeniau, și doar dacă pravilele de pe la jumătatea veacului al XVII-lea înriuriră întru citva datinele în sens unificator, înviind vechi norme bizantine. Astfel se știa în Moldova pe la 1670 că *vecini* mănăstirești — a căror situație era ceva mai grea, — dătoresc călugărilor o clacă de două zile pe lună, decî douăzeci și patru pe an¹. Un act din 25 Novembre 1741 fixează „nartul“ celui „ce o șădea pe moșiile altora“, la 6 zile pe an². Pentru Țara Românească astfel de hotăriri lipsesc însă cu desăvîrșire. Și lucrul se înțelege ușor cînd ne gîndim că acolo claca nu era un fenomen așa de vechiu, de recunoscut și legitim ca în Moldova, veche țară de *vecinătate*.

Dar acest veac al XVIII-lea se arată mai împovărat, în ce privește sarcinile față de Poartă, decît celelalte toate. Pompa unei mici Curți după moda Stambulului, pompă susținută de niște Domni străini ori înstrăinați, ca loc de plecare măcar, Domni cari n'aveau în țară moșiile și veniturile lor particulare, de moștenire, adăuga și ea la această îngreuiare a birului, dăjdiilor și angariilor.

Se încercă, sub Brîncoveanu mai întăiu, iar în Moldova supt ginerele acestuia, Constantin-Vodă Duca, a se impune boierimii ce se lăfaia în cel mai mare bine ce avuse vre-odată și în cea mai largă scutire de care se împărtășise, o mai însemnată participare la sarcinile țerii, introducîndu-se un vâcărit, o dijmă pe dobitoace, care nu ocolia pe nime³. Se dovedi însă răpede că această creștere, oricît de însemnată ar fi fost, nu ajungea.

¹ Rosetti, p. 261, nota 2.

² Rosetti, p. 319, nota 1.

³ V. Giurescu și Dobrescu, *Doc. privit. la Constantin Brîncoveanu* București, 1907; Prefața, p. XLl.

Atunci, după cîteva măsuri pregătitoare se luă, de Constantin Mavrocordat, în Țara-Românească, ca și în Moldova (1746, 1749), marea hotărîre solemnă, aprobată și de boierimea și clerul, strînse la Mitropoliile din București și Iași, de a înlătura vecinătatea și șerbția, care erau, de sigur nedrepte, neumane, contrare principiilor de care se inspira acest veac al filosofiei de Stat, dar, înainte de toate, dăunătoare interesului fiscal, care primă totul. Astfel boierii, cari de la o vreme vorbiau de vecini și Rumini ca de niște robi și, după ce, în Moldova, făcuseră confuzie între țeranii liberi și cei colonizați, priviau pe acești țeranî ajunși în genere neliberi ca pe niște simpli Țigani, vînzîndu-i personal, împărțînd familiile, puindu-i în foi de zestre (*nepăstrate* însă), trebuiră să se invoiască, în schimbul creării clasei *scutelnicilor* și *poslușnicilor*, contribuabili cedați lor exclusiv, la acest act de omenie și de interes public, în același timp¹. Pe cînd însă „vecinătatea“ moldovenească fu înlăturată, pur și simplu, ca una ce n'avea *acte în sprijin*, Ruminiî munteni, pentru a fi liberi „fără moșie“ dădură zece lei de cap². E drept însă că astfel fură *scutiți de clacă*.

Numele chiar al vecinilor și Ruminiilor dispăru pe încetul, și săteniî contopiți, — deși fără dreptate — în aceeași categorie, liberă de acum, dar nici scutită de sarcini, nici asigurată pentru viitor — se numiră, fără deosebire, *țeranî*. În același timp, se recunoștea proprietarilor situația legală de stăpîni de moșie — o îndrumare către noțiunea unei proprietăți înțelese și definite în sens apusean.

Mavrocordat, „liberatorul“ statornicise munca de 24 de zile pentru țeranii moldoveni scăpați de „vecinătate“. Prin hotărîri parțiale, întimplătoare, pentru cîte o singură moșie

¹ Actele în *Mag. ist.*, II. V. însă Rosetti, p. 316 și urm. Se afirmă încă odată că „vecini“, ca și „lăturalnicii“, cei sosiți de curînd, „numai partea bărbătească slujesc, scoțînd la lucru numai un om dintr'o casă, măcar ciți feciori va avea omul..., iar partea femeiască nu slujește.“

² *Mag. ist.*, II, p. 285.

Și în... ? cum...

și un singur stăpin, iar de la Grigore Alexandru-Vodă Ghica, introducătorul legiurii pe calea de decrete, prin *ponturi*, — se statornici de acum înaintea, mai mult decit odată, „nartul“, suma îndatoririlor țeranului față de acest stăpin al său.

Oamenii din nou așezați cu casa pe o moșie erau, bine înțeles, mai avantajați decit ceilalți, și supt Scarlat Ghica-Vodă ca Domn moldovean — ca și în Țara-Românească, la 1746, cei întorși din pribegie — ei lucrau numai trei zile vara și trei iarna, putînd da, în schimb, după o veche măsură, suma de șese potronici¹.

Multiplicitatea acestor fixări vine din repețitele încercări ale unei boierimii, tot mai egoiste, de a căpăta dela Domni condiții mai prielnice. Și, pentru că Moldova era în legături mai strînse cu Europa, prin Austria, fiindcă ea avea dela 1775 exemplul Bucovinei luate de Austriei, în care aceștia introduseseră un regim aproape ca acela al șerbiei apusene, aici pămîntul ajungea să aibă mai multă valoare, dînd roade mai îmbielșugate, care se puteau exporta, și aici lăcomia boierească vină mai îndărătnic și nemilos munca țeranului, prin care se făcea toată această bogăție.

Dijma — care pentru stupi era, pe la 1750, o „quinquesimă“ ($\frac{1}{50}$) numai², iar, în toate timpurile, pentru celelalte izvoare de bogăție rurală, „de a zecea“, se culegea pe cîmp și fără niciun drept de alegere pentru proprietar. Orinduiala munteană din 1785 spune explicit că ea va fi „de rînd, și din bun, și din prost, și la vremea cea orînduită să aibă a veni isprăvnicelul negreșit a-și strînge dijma, iar să nu întîrzie, așteptînd locuitorii cu bucatele lor peste cîmp“³.

Cea mai veche *elacă* în Moldova fusese, după tradiție, — ca și cea, constatată documentar, a oamenilor veniți de

¹ Rosetti, p. 321, nota 2; *Mag. ist.*, II, p. 271.

² Rosetti, *l. c.*

³ Sturdza Șcheianu, I, pp. 73, 76.

curînd, — numai de șese zile: trei vara, trei iarna¹. La Muntenii ea fusese desființată formal la 1746, dar, țeranii rămîind fără moșii în puterea actului de dezrobire, ei fură siliți a o primi iarăși. E drept însă că un Domn moldovean, Mihaï Suțu, cuteză să orînduiască, în anii crizei Revoluției franceze, la 1794, că stăpîinii la cari *vor veni din nou* lucrătorii, vor lua de acum înnainte numai dijma, fără a mai putea pretinde o singură zi de clacă.

„Nartul“ obișnuit ajunsese a se unifica în amîndouă țerile și a fi supt Grigore Alexandru Ghica în Moldova și supt Alexandru Ipsilanti, în Țara-Românească, în Domniile lor coexistente, pronunțat și din bielșug reformatoare, după tratatul din Chiuciuc-Cainargi (1774), de 12 zile pe an, — îndoit ca în trecut. Apoi în zădar stăruiă boierii la toate forurile pentru înnmulțirea acestor zile de lucru silit, care erau urite mai ales în Țara-Românească, unde constituiaū un urit abus — de către sătenii. Mihaï Kogălniceanu pomește o hotărîre a lui Ghica însuși, dată, în Moldova, cu cîteva zile înnaintea de uciderea lui, la 30 Septembrie 1777, hotărîre prin care se mai adaugă *cinci* zile și se impune, dar în genere, sătenilor a da ajutor la dresul iazurilor, morilor și acareturilor, precum și să facă podvozi, cărături, însă numai cu măsură².

Trebuie să se spuie însă că se admitea, pe la 1780, și „deosebitul așezămînt cu stăpinul moșiei“.

Mai tîrziu boierii moldoveni smulseră, la 1805, lui Vodă Alexandru Moruzi, pe lingă alte concesii, aceia a 24 de zile de clacă, pe care o ceruseră și Muntenii la 1774³, — dar actul domnesc, supus Porții, nu fu întărit de aceasta, statornică apărătoare a „săracelor raiele“, din truda cărora se hrănia.

E bine să se observe însă că niçiodată n'a fost vorba la noi de altă clacă decît de a *căsașilor*, a șefilor de

¹ Sturza Șcheianu, II, p. 10.

² Cf., în *Propășirea, Trei zile din istoria Moldovei*, și Rosetti, pp. 334—5.

³ *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Iorga, pp. 541—2.

Într-un apăs pe țeranii influența boierilor

familie, pe cînd toți ceilalți membri, chiar și holteii, neîn-surați și fără casă, cari și la bir erau împovărați mai puțin, nu erau datori cu nicio muncă silită și nicio slujbă. Astfel gospodăria țeranului avea totdeauna forțe la îndămină, și, femeile neavînd să lucreze la ogor decît în măsura nevoilor casei, și, anume, pe ogorul dat pentru întreținerea ace-teia, ele rămîneau slobode pentru lucrurile îndelungate și migăloase ale țesăturilor și înfloriturilor artistice și, mai puțin stoarse de muncă decît astăzi, aceste femei frumoase și mindre, dădeau cimpului românesc generații voinice.

În sfîrșit răzășii moldoveni, cari primiau și ei pe lanurile lor înguste un număr de săteni fără pămînt, aveau dreptul la slujbe întocmai ca și boierii.

Prin aceasta se smulgea însă acestora un număr de oameni de cari ei aveau nevoie în exploatarea agricolă tot mai puternică a moșilor lor, și de aceia-i vedem pe boieri cerînd, la 1805, ca răzășii să aibă dreptul numai la o despăgubire în bani.

Ca în cele mai vechi timpuri, stăpinul avea dreptul „regal“ de a ținea *moara* și *circiuma*, drept mai rar la început, cînd circiumele erau foarte puține, iar, în locul griului său porumbului cărat la moară, se consuma adesea cel măcinat în casă, la rișniță; totuși morile oltene sînt pome-nite și în privilegiul unguresc din veacul al XIII-lea pentru aceste regiuni. Adesea țeranii smulgeau însă dreptul de a-și vinde în măsură destul de mare, mai ales la Mun-teni, vinul din viile lor¹.

În sfîrșit, Țara-Românească avea datina unor *pocloane* care nu sînt cuprinse în niciun *pont*. Un act domnesc din 1784, înlăturîndu-le, le numește: „jărăbii, tîrturi și alte lucruri“¹. Cum se vede, ele se luaș mai ales din munca de țesătoare a gospodinei de țară.

¹ V. vol. XIV din „Studii și documente“.

² Sturdza Șcheianu, I, p. 75.

În schimb, Statul, întemeiat, în această epocă fanariotă, altfel foarte „europeană“, pe un fiscalism neiertător și, totuși, pe o filantropie adesea ori mincinoasă sau împiedecată în acțiunea ei, străjuia neadormit asupra *drepturilor țeranului*, în același timp cînd îi impunea, lui ca și proprietarului, priviți de o potrivă ca supuși ai Statului, normele agricole priincioase acestuia.

De la început, se recunoaște țeranului dreptul de „a se hrăni“ pe moșie, el și toți ai lui, până la întrebuițarea ultimului petec de pămînt. Dacă nici întregimea moșiei n'ajunge, se caută, de dregătorii sătești, recunoscuți și supraveghiați acuma de acest nou factor decisiv, Statul, care a înlocuit patriarhala, blajina și pârtenitoare pentru boieri Domnie de țară, locuri pe alte moșii. Ponturile lui Suțu din 1794, citate și mai sus, mărturisesc explicit că, în cas de neajungere a pămîntului, vornicelul satului raportează ispravnicilor, spuînd că nu e „îndestulă moșia aceia unde șed ca să are îndestul și să-și facă finaț“, și ispravnicul îi poruncește „să caute pe alte moșii care se megieșesc“. Stăpînul, neîntrebat în această privință, al moșiilor acelora, e foarte mulțămît, pentru că el nu lucrează moșia cu năimiți, nici, firește, cu mașini, care nu erau pe atunci, și venitul său constă numai în dijma și claca oamenilor „ce se hrănesc“ pe pămîntul lui.

Ispravnicul, care îndeplinește, astfel, și funcția unui înnalt dregător agricol, mai poartă grija — după aceleași „ponturi“ —, „la vremea coasei“, „de a li se da de către stăpînul moșiei iarbă de o parte, ca să-și cosească fin“, supt aceiași condiție a dijmei, de care țerănimea noastră nu s'a supărat niciodată. Stăpînul „îndărătnic“ va fi silit a da finațul, „orî de ce stare va fi“. Și firește că, în schimb, locuitorii nu-și vor lua singuri astfel de locuri, „fără știrea ispravnicilor și a stăpînilor moșiilor“¹.

În ceia ce privește dreptul de a întrebuița *pădurea*, care era odată a satului întreg și care trecuse, prin vîn-

¹ *Ibid.*, pp. 46-7.

zări sau prin usurpare, la stăpîn, prin 1780 unii dintre stăpînii munteni îngăduiau ȧeranilor să taie lemne fără plată, pe cînd alții cereau în schimb o clacă de trei zile; ceva mai tărziu, în Moldova, se dădea „zeciuială de la fieştecare feliu de lemn . . . , afară de lemnele de foc, ce nu au să iea nimic“¹.

În sfîrşit se prevede une ori că nu se vor cere sătenilor bani de pod la trecerea apelor, aşa-numita *brudină*, străvechiu aşezămint, al cărui nume s'a păstrat şi pănă astăzi în Ardeal, prin locurile unde riurile mari se trec în orice vreme cu podul îmblător, cu hurduzăul.

Acum iată în ce chip Statul *reglementează* viaţa satului şi chiar producţia moşiiilor. „Ponturile“ din 1784, muntene, dau drept sătenilor a face apel de la judecata oamenilor boiereşti la ispravnic şi, neapărat, în ultima instanţă, chiar la Domn. Un ordin din 1790, iarăşi în Ţara-Romănească, pune în vedere ispravnicilor „a sili pe locuitorii toţi de obşte să iasă cu plugurile lor a face arături de bucate“², — cu toate că era vreme de războiu. La 1794, pentru Moldova, Suţu prevede ca vorniceii să puie pe ȧerani „să are unul lingă altul, iar nu răşchirat“; un „mazil zapciu“ pentru fiecare ocol are dreptul să indemne pe locuitori „să are şi să samene cit de mult“, făcînd chiar „izvod de cite chile griu, orz, mălaiu sau orice fel de pine au sămănat fieştecare sat“. Vornicul, ca funcţionar, şi „trei-patru fruntaşi“ vor hotări cu privire la pripasuri, stabilind preţul de ispăşire. Ispravnicii, din partea lor, poruncesc a se îngredi ȧarinile, stogurile, ariile, numesc jitarii de pază, chiar cu sila, au în sama lor orice *implinire* şi sînt datorî a raporta abusurile, de orice natură, ale „stăpînilor“ şi „cumpărătorilor“ sau arendaşilor³.

„Imaşul unui sat“ trebuie hotărnicit de către „imaşul altui sat“; imaşul era întrebuiţat, cum se vede din actul moldove-

¹ Suţu; 1793; *ibid.*, p. 48.

² *Ibid.*, pp. 73, 77-8.

³ *Ibid.*, p. 46 şi urm.

nesc de pretenție boierească de la 1805 și din marele privilegiu acordat de Ion Sandu Sturza oligarchiei, în sfârșit biruitoare, pentru tot felul de vite, mari și mici.

Până și acest proiect agrar din 1805 al boierilor moldoveni prevede impunerea de către funcționarii a felului de lucru, oprindu-se „împrăștiate arături“; el recunoaște și dreptul ispravnicilor de a face loc țăranilor rămași fără pământ pe moșia vecină.

XII.

Nemulțămiriile țăranilor cu starea lor în veacul al XVIII-lea. Emigrări.

Cum se vede, luată în totalitatea ei, situația țeranului nostru nu era neprielnică în această vreme, cind un Stat care stătea mai presus de clase și avea chiar bănuiele și năcaz pe tagma boierească, pîritoare de Domni, neastîmpărată, uneltitoare de schimbări și tulburătoare de țară atîta vreme, purta grija producției agricole și supraveghea, îndreptîndu-î, poruncindu-li și pedepsind chiar, pe acei cari participau la dinsa.

Totuși țăranii în multe locuri aveau grele cuvinte de nemulțămire. În veacul al XVII-lea mulți dintre dinșii își părăsiseră țara — mai ales în Țara-Românească, prin Ținuturile dunărene¹ —, pentru a scăpa de rușinea și de sarcinile „rumîniei“. Supt spahiul stăpînitor de pămînturi în ceia ce fusese odată Serbia și Bulgaria, el era mai bine tratat decît supt boierul său, creștin și romin; Turcul nu cerea decît dijma, fără a mai voi și claca și fără a năvăli pe om cu tot felul de pofte și pretenții de prea multe „pocloane“, — totuși se obișnuia ca ei să primească „ceva de la vite, legume, pomi, miere“² —, fără a-l „certa“ chiar așa de des și de crud. Decî mulți dintre Rumîni treceau apa hotarului, și unii dintre ei se bucurau chiar, ca străini de

¹ V. și Apendicele I.

² Jireček, *Fürstenthum Bulgarien*, p. 196.

curind așezați, de privilegii speciale. Fără ca satele românești de pe malul stîng al Dunării să-și aibă, toate, începutul atunci, — căci din cele mai vechi timpuri au fost Romîni de o parte și alta a marelui rîu cîntat și slăvit de dinșii, — o mare parte din emigrație trebuie fixată în această epocă. Numai arare ori ajungeau boierii să capete înapoi pe desertorii unei brazde, din care acuma răsăriau pentru dinșii atîtea sarcini și neajunsuri.

Țeranul din veacul al XVIII-lea nu mai era așa de mult în minile, ceia ce însemna adese ori: în ghiarele, stăpînului său. Statul îl scăpase în largă măsură, și Statul îl ocrotia la nevoie, dar acesta se făcea bine plătit pentru aceste servicii sociale — și, el fiind dator cu plăți neașteptate, și grele, învechite, împovărate cu camete multe și împleticite către „Împărăția“ atot puternică, dese ori se dădea porunca de a se strînge birul cu cea mai mare asprime. Și aceasta însemna, cu firea *ciocoilor* strîngători, caznele neomenoase de care răsună paginile indignate ale străinilor sau cartea, plină de pocăință, a unui boier ca Dinu Goleșcu, și el, în tinereța lui de ispravnic, una din căpeteniile bandei cînoase a zapciilor, de cari gemeau satele. Astfel se porni un *al doilea* curent de emigrare spre moșiile de peste Dunăre ale spahiilor, curent care îmbogăți cu locuitori satele întemeiate mai de mult în raiele sau pe lîngă Meciin, Hirșova, Silistra, Turtucaia, Rusciuc chiar, Nicopole, și mai ales pe lîngă Vidin, sau aduse chiar crearea de sate nouă în aceleași Ținuturi, în care, pînăastăzi, rasa noastră se păstrează cu caracterul ei deosebit.

XIII.

Pofte boierești de proprietate deplină.

Din ce în ce însă, boierimea, terorisată, o bucată de vreme, de acei Domni fanarioți cari, siguri de situația lor la Poartă, aruncau la temniță ca Nicolae Mavrocordat, tăiau capetele ca bătrînul Moruzi sau despoiau și surgunia ca Nicolae Mavrogheni, începe să se trezească la luptă.

Acest fenomen se petrece de pe la 1770 înainte, cînd acești dregători de Curte, purtători de titluri și stăpîni de moșie află, în dorința lor de a se preface în oligarhie stăpînitoare, sprijinul, întâiu depărtat, apoi adus la îndămină, prin așezarea de consuli la Iași și București, al Rusiei. Domnul e de acum înainte, de obicei, al Sultanului, iar boierimea se tirăște la picioarele Puterii protectoare, așteptînd de la dînsa, nu numai decorații, ci și o revoluție politică prin care țara să se dea pe minile ei. Se știe că la 1821, în anul Revoluției grecești, boierii îndrăzniră a cere desființarea Domniei, măcar pentru cîtva timp, și așezarea în loc a unui „decemvirat“ oligarhic, cules numai din rîndurile proptendadei.

Odată cu această innălțare a situației lor politice, ei voiau să capete și o mare prefacere în condițiile agrare. Precum doriau Statul numai pentru dinșii, astfel boierii rîvniau numai pentru ei cîmpul, — cel mai însemnat, aproape singurul izvor de bogăție. De o parte, căutau să stingherească, să înlătore, dacă se poate, pe Domn, de alta, să îngusteze și să încovoaiie tot mai mult pe țeranii. Înțelegeau să fie de acum înainte, nu *stăpîni*, cum li ziceau până acum „ponturile“, ce formau tradiția legală, dar *proprietari* adevărați și deplinii, ca și nemeșii din Ardeal, baronii din Bucovina, stăpîni de șerbii din satele Rusiei.

La 1805 acest curent oligarhic se manifestă îndrăznet prin cererea pe care o îndreaptă către bunul, îngăduitorul Alexandru-Vodă Moruzi din Moldova, totalitatea boierilor din principatul său. Ei încep afirmînd că, față de prețurile cele nouă și de valoarea crescută a pămîntului, vechile condiții nu se mai pot păstra, fiind prea lesnicioase pentru țeranii și aducînd prea puțin folos stăpînitorilor de moșii. „*Nu-măi finaful*“, spun ei, „este vrednic de *îndoită slujbă* decît aceia ce se arată pentru dinșii că au să lucreze într'un an.“ Nu se gîndiau, în setea lor de ciștig, că ei, boierii romîni, nu puteau invoca niciun principiu pentru o legislație agrară nouă, în folosul lor, căci ei nu erau doar, *peste tot*,

vechi proprietari deplină, cari, din bunătate și mărinimie, sau, din rea înțelegere a gospodăriei, să fi făcut unor oameni fără drepturi concesiți pe care ar fi oricând în drept a le retrage, ci, din potrivă, erau *mai ales* vechi beneficiari simpli ai drepturilor domnești, de dijmă, daruri și judecată, cari, folosindu-se de o crasă fiscală ruinatoare, luaseră, cu acte formale sau pe tăcutele, o stăpînire ce rămînea veșnic împovărată de dreptul de folosință al sătenilor, — vinzătorul țeran însuși neavînd o adevărată stăpînire.

„Dijma“, spun ei, fără a încerca să inoveze în această privință, „să se iea din toate a zecea“. Pentru stupi se va datori, ca și mai înainte, numai *quingagesima*. Dar acum dijma se va întinde, nu numai asupra sămănăturilor și finului, ci și asupra legumelor, afară de ceia ce se cultivă în grădini, pentru casă. E drept însă că și acum se prevede stringerea dijmei în condiții care nu pot da naștere la o șicană sau nu pot îngădui o răzbunare în dauna săteanului. „Nimenea să nu cuteze a rădica de pe țarină rodurile sămănăturilor sale mai înainte de a veni stăpînul moșiei sau vechilul său să măsoare dijma“. Dar aceștia sînt datori a veni „în vreme cuviincioasă“, căci, altfel, nu este dator „locuitorul“ a aștepta.

Neapărat că se pomenesc drepturile regaliene ale stăpînului, insistînd asupra monopolului vînzării vinului și a rachiului.

Cît privește claca, aici se încearcă schimbarea cea mai mare, datorită indemnului ce găsiu acum boierii de a face cît mai mult griu și porumb, care se cereau strașnic pe acea vreme a războaielor europene provocate de Revoluția francesă și urmate de Napoleon. Pretenția boierilor nu e mai mică decît să aibă „zeciuala slujbelor zilelor anului“, decî 36 de zile de clacă. Și aceasta nu li ajunge, ci, pentru a doua oară — după actul lui Grigore Ghica din 1766, — se fixează în muncă valoarea unei zile. Socoteala de total e următoarea; fiecare plug de căsaș să are și grăpeze, în primăvară sau în toamnă, după voia stăpînului, 80 de prăjini. Căsașul să facă prașila în întindere de 15

L. 1805 - 21

prăjină fălcești, din cele statornicite de Domnie¹. Să se care de pe același număr de prăjină. Secerea să se întindă asupra a 30 de prăjină, și griul cules de pe ele să fie cărat la curte. Se va cosi și face stog o falce de fin pe an. Clăci propriu zise se vor face patru pe an. Chiar pe moșiile care n'au păduri și nu pot da, prin urmare, ceva în schimb, se vor căra două care cu lemne boierului, și, numai cînd depărtarea până la pădure va fi prea mare, această slujbă nu se va face, dar ea va fi înlocuită cu alta. În sfîrșit, după cea din urmă hotărîre a lui Grigore Alexandru Ghica, țeranii vor trebui să ajute la facerea morilor și dresul de iazuri, la îngrăditul țarinei și coșerelor.

Încă într'un punct, tot așa de esențial, se dă, în același timp, asalt prielniciei datinî patriarcale. Stăpînul „nu se îndatorește a da osebit imaș pentru an, pentru oi, fără *tocmeală* și *învoire*“. Pentru prisosul de vaci, se va face „învoială“, și se hotărîrește prețul, 10 parale pe an pentru o pășune de vită mare. Pămîntul începe a fi foarte scump, și boierul, care se face a se crede proprietarul absolut și ereditar al lui, înțelege a-l da numai în cea mai mică măsură și n schimbul unor avantagii reale și însemnate. În loc să mai recunoască dreptul săteanului de a lua finaț și imaș pe moșia strămoșească, — pe care nici el n'ar fi avut drept s'o vindă, nici boierul chemarea s'o cumpere, și s'o usurpe încă mai puțin, — petiționarii din 1805 oferă a da un teren bine fixat, care variază 'n întindere, după cum se află în locuri mai „largi“ sau mai „înguste“: între Nistru și Prut, între Prut și Siretiu, între Siretiu și munte, și după cum cel ce primește e fruntaș, adecă avînd 16 vite, mijlocaș, cu 12, cîdaș cu 6, — de o parte, 8, 6, 3 fălcî, de alta, 6, 4, 2, iar în regiunea muntoasă, 3, 2, 1. Cine vrea mai mult, dă „prețul obișnuit“, adecă prețul *nelegiuit*, ce se impunea acum prin îngăduința unui stăpînitor slab. Și stăpînul cu aspirații de proprietar nu se mulțamește cu atît; el își rezervă dreptul de a hotărî că locul său e „neîndestulător“, și atunci fixează drep-

¹ Prăjină gospod.

tul de folosință al țăranilor, deocamdată pentru finaț, la trei părți, prefăcînd astfel cea de a patra, pentru toate casele, în domeniul său particular, slobod de orice servitute și cu totul intangibil, fără ca vre-o lege, vre-un decret, vre-un element al datinei să-i îngăduie aceasta¹.

Nimic de felul acesta nu se întilnește la Munteni, cari, ce e dreptul, aveaū și mai puțin prilej de a vinde, așa incit la ei renta pămîntului, care *se crea* acuma în Moldova, nu se întilnește. Faptul că aici boierii rămîn la vechile obiceiuri mai blinde, singurele legiuite, e și cea mai sigură dovadă că hotărîrea domnească din 1805 n'a fost întărită — cum s'a și afirmat, de alminterea, pe urmă, de generalul Chiselev², — de Poartă, care n'avuse niciodată, și n'avea nici acum, slăbiciune pentru boieri.

Din potrivă, boierii moldoveni, îndemnați de exemplul pe care-l aveaū în Bucovina și Basarabia — unde proprietatea, feudală sau absolută, fusese recunoscută pentru boierime din chiar clipa anexării către Austria și Rusia — urmară și mai departe cu pretențiile lor. Dacă, la 1821, partida oligarhică nu izbuti cu cererea ei de supremație politică, ea zădărnici însă, supt noul Domn de țară Ioan Sandu Sturdza, planurile egalitare — fie și numai în cercul boierimii, mari și mici, — ale lui Iordachi Drăghici, și, după

¹ Are un deosebit interes în privința ideilor curente despre proprietate anaforaua redactată, se pare, de Andronachi Donici, prin care se răspundea, la 1817, Domnului, cu prilejul unor plîngerii ale Vrîncenilor cari se declaraū țăranii liberi (*Magazinul istoric*, II, p. 250 și urm.).

Răzîmîndu-se pe Cantemir, pe Engel și pe Dimitrie Filipide, anaforaua afirmă că Domnul n'a fost nici cînd stăpînul pămîntului pe care să-l fi putut da oricui, ci existaū, la întemeierea Principatelor, „moșinași locuitori“ cu „baștini strămoșești și prea-strămoșești“. Se recunoaște dreptul Domnului numai asupra „pustiului“, braniștilor și locurilor pe care s'aū făcut, — pe care el a făcut adesea, tirgurile.

² Sturdza Șcheianu, I, p. 112.

impăcarea Turciei cu Rusia, după convenția de la Akkerman, după întoarcerea consulului la Iași și în ajunul unui nou războiu de cucerire al Țarului, ei smulseră bătrînului Domn descurajat și îngrozit actul din 1827, vestitul act prin care, după o luptă care ținuse mai bine de o sută de ani, Statul abdică în sfîrșit înaintea boierimii.

Principiul de căpetenie al acestui privilegiu, dictat de cel mai vinovat interes exclusiv de clasă, e proprietatea absolută a boierului, fără amestecarea ocirmuirii său oricui altuia, „îndulcindu-se din ale sale din neam în neam.“ Decî porțile intervenției Statului, larg deschise în tot cursul veacului al XVIII-lea, erau acum zăvorote cu furie. Nicio dare nu atinge pămîntul boieresc. Toate slujbele cele mari sînt ale boierilor. Cîrciumele sînt ale proprietarului și acesta poate așeza în „orîndă“ pe cine vrea, adecă pe orice Evreu pribeag. Treizeci de ani de stăpînire ajung pentru a se hotări proprietatea de veci. Confiscarea — așa de deasă în trecut — e oprită acum. Sechestrele, foarte obișnuite, se îngreiază foarte mult, și s'ar fi desființat poate dacă aceia cari le cereau mai des, n'ar fi fost Agentul austriac și consulul Rusiei. Moștenirea moșiei se face fără taxă de succesiune și fără taxă de timbru. Concurența străinilor e înlăturată prin clauza că: „Moșii de veci acei de altă nație nu vor putea cumpăra nici într'un chip“. Ca în Rusia și în evul mediu apusean, se hotărește o procedură judecătorească deosebită față de boieri. Pe cînd în veacul „Fanarioților“ ei putuseră fi ridicați de acasă oricînd, pentru nepresintare la judecată saŭ împotrivire, de orice „zapcii“, acuma Divanul singur, și nu Domnul, cu de la sine putere, poate hotări o astfel de măsură jignitoare. Și, dacă este ca un boier să fie închis, el va sta păzit *acasă la dînsul*.

Acestor boieri, așa de bine ocrotiți și asigurați, li se ținea țeranimea la îndămină, întocmai ca și vitele de muncă. Actul din 1827 zice limpede că „lăcuiitorii... nu pot avea voie a se ridica fără voia stăpînului“, iar, dacă vor face-o, vor fi „aduși la urmă și certați“, — ceia ce înseamnă: bătui.

Boierimea moldovenească se închisese într'o minunată cetate de privilegii. Nici Rușii cari trecură Prutul câteva luni după aceasta, nu se învoiră a li păstra în totalitate această situație, așa de deplin asigurată.

XIV.

Măsurile Regulamentului Organic.

Potrivit cu prescripțiile convenției de la Akkerman, comisiuni de boieri, *numai* de boieri, cunoscuți și siguri, se alcătuiră pentru a pregăti o Constituție, o „orinduală obștească“, un Regulament Organic, încă înainte de intrarea oștirilor rusești în principate. La așezarea Cirmuirii celei nouă prin generali plenipotențiar și Divanuri pe care ce d'întăiu le presidau, lucrările căpătară un caracter mai serios și merșeră mult mai iute. După cercetări temeinice, care ținură multă vreme, dînd rezultate care formau o arhivă întregă, după îndelungate discuții la Iași și București, în comitetele de redactare, — se jertfiră 20 de proiecte —, după o revisie la Petersburg, după presintarea obiecțiilor și dorințelor generalului Chiselev, cel din urmă și cel mai însemnat dintre generalii presidenți, după o ultimă lucrare de poleire și unificare, Constituția ruso-boierească era gata¹.

Ea cuprindea rămășițe ale datinei, inovații folositoare clasei boierești, care vedea uneltirile ei statornice, credința ei față de Rusia răsplătite în sfîrșit, măcar în oarecare măsură, și cuprindea, în sfîrșit, norme administrative rusești, prelucrate după cele ale Apusului, din care se scosese doar sufletul. Întinsa lucrare era împărțită în capitole firești, corespunzătoare deosebitelor ramuri ale vieții de Stat. Unul din aceste capitole privia condițiile agrare, și el era, de bună samă, și cel mai însemnat.

Partea cea mai nouă și mai îndrăzneată din clausele actului din 1805 era primită în Regulamentul Organic, ba

¹ Sturdza Șcheianu, I, pp. 157-8. În Rusia, supt Alexandru al II-lea — *ibid.*, II, p. 418 —, se făcu o anchetă care ținu trei ani de zile.

încă într'o formă și cu o precizare și mai prielnică pentru boierime. Aceasta căpăta dreptul de proprietate, fără vre-un fel de restricție, asupra unei treimi din moșia de până atunci, și principiul definirii în muncă a zilei de clacă era introdus după actul din 1805, și în această legislație fundamentală care oferia atitea chizeșii de trăinicie.

La dijmă, Moldovenii prevăd că boierul are dreptul a-și alege, din fin, clăia care-i convine¹. Claca e, cum doria boierimea în 1805, simțitor crescută, deși se părăsește principiul, admis la început de Moldoveni, al „zeciuelii zilelor anului“². Evaluarea în muncă se face într'un chip foarte împovărător, așa în cît țeranii aveau dreptul să spuie mai tîrziu că li s'a hotărît „ziua cît luna“, fără a se mai pomeni ce se cerea dela dînșii „peste lege“³. Pe cînd dorința generală, mai ales la Munteni, era să nu mai fie claca — împotriva acesteia țeranii din unele părți s'a și răscolat⁴, — Regulamentul stabilia, pentru Moldova, că ziua de arătură în moină e egală cu facerea a 15 prăjini fălcești (în țelină de 12 numai), fixă la 12 prăjini datoria pentru prășit și secere și cerea ca o zi la fin să dea neapărat trei clăi; căratul era pus în zile deosebite. Cositul însemna jumătate de falce de iarbă. Pădurile erau socotite aparte.

În schimb, săteanul căpăta locul de casă și un finaț, o pășune în proporție cu numărul vitelor sale precum și un loc de arătură corespuinzător celor de finaț și pășune. Astfel săteanul moldovean cu cincă vite avea de acum înainte o falce și jumătate pășune, o falce și jumătate arătură⁵. În Muntenia se întilnește această stabilire: loc de casă, islaz loc de jumătate de pogon, trei pogoane de finaț și tot atîta de arătură.

Locuitorul nu era legat de pămînt, cum voiseră unii

¹ *Ibid.*, p. 95.

² *Ibid.*, p. 120.

³ II, pp. 10, 18 și urm..

⁴ *Ibid.*, I, p. 209.

⁵ *Ibid.*, p. 121. Această întîndere de arături o va avea și cel fără vite.

mai înainte. Aveau puțința de a se strămuta, cu o îndoită condiție, destul de grea într'o vreme cînd oamenii de la țară nu prea aveau bani la îndămină și cînd, nu creditul, dar camăta însăși erau excepții rare: pentru a fi slobozi și a putea porni în lume, țeranul trebuie, alegîndu-și ultimul an de catagrafie, să-și plătească birul pe un an și să răspundă și proprietarului, ca despăgubire, o sumă echivalentă cu valoarea muncii la care era îndatorit astfel pe un timp de un an. Atîta n'ajungea încă; boierii moldoveni strecurară clauza că ei pot să *depărteze*, de la o catagrafie la alta, ca și cum ar fi vorba de niște vagabonzi oarecari, „pe sătenii cari ar fi de prisos peste analoghia moșiei sale“, — lăsîndu-li-se, firește, tot lor sarcina de a hotări dacă moșia e prea îngustă pentru a da hrană și acestor oameni. Astfel, pămînturile date sătenilor erau ereditare, înlăturîndu-se, cu totul, datoria de a se împrietări neconținut, ca din vechiū, generațiile nouă¹.

Pentru „prisosurile“ ce ar avea stăpînul, ajuns acum proprietar legal, pe pămîntul rezervat sieși, se vor face tocmeli, ca acelea prevăzute la 1805, dar, pentru că arbitriul boieresc ar fi putut merge prea departe în redactarea lor nemiloasă, se prevede, în Moldova, că ele nu vor avea valoarea dacă ispravnicii nu le vor cunoaște și întări. De altfel, Chiselev, spirit raționalist frances, care se mindriă, măcar cu aceia că Regulamentul Organic, de și însemna o îngustare a pămîntului țerănesc, e o lege „simplă și lămurită“², socotia că urmele medievale ale clăcii, și dijmei chiar vor peri și că țeranul — ajuns proletar cu totul, adăugim noi — va avea în curînd cu proprietarul de pămînt *latifundiar* numai „invoielii libere“, „fermages de gré à gré“.

Ca măsură de poliție se prevedea acea, foarte însemnată, dar impracticabilă, că țeranul nu va putea fi silit a lucra pe ogorul proprietarului atîta timp cit munca-î e de nevoie pe propriul său ogor.

¹ *Ibid.*, p. 95.

² *Ibid.*, p. 128. Cf. Rosetti, p. 144 și urm.

Cit privește pădurea, Regulamentul Organic cuprinde că „voia la pădure“ va fi și de aici înainte, „precum se urmează acum“. Un punct care ar fi meritat, de sigur, o precisare mai bună. De fapt, cum se vede din regulamentul muntenesc al averilor mănăstirești, redactat la 1845, pășunea rămânea slobodă pe „miriști, livezi și bălți“.

XV.

Adăugirile și îndreptările aduse Regulamentului Organic.

O astfel de lege nu mulțămia pe deplin pe proprietari, cari, ca Vodă Știrbei, continuatorul politicii lui Chiselev, pe care, ce e dreptul, însuși o inspirase de atâtea ori, urmăriau stabilirea singurii legături a „invoielilor libere“ și resumaū crezul lor în aceste cuvinte pe care le putea crede numai cine nu cunoștea adevăratele împrejurări ale țerii: „Proprietarul stăpin absolut pe pământ, țeranul stăpin absolut pe persoană și lucru“. Ei stăruiau în părerea, care a fost exprimată apoi în dezbaterile comisiei de proprietate din 1848, că drepturile lor vin din cucerirea lui „Radu Negru“, pe care istoriografia timpului îl prezinta ca întemeietor al principatului muntean; pentru dinșii claca nu era decit o chirie, din vechiu îndătinată, pe care țeranul venetic o plătia boierului, proprietar din capul locului¹.

Ceia ce-î mai nemulțămia în Regulamentul Organic, pe lângă principiul servituții față de țeranî, din care ei ar fi voit să facă, precum spunea Știrbei, numai un „provisorat“, era și neconținutul amestec al administrației, fără care, de altfel, nu s'ar fi putut ținea nici atîta o lege așa de complicată și gingașă. Unul din ei, care vrea mai curînd măsura cea mai radicală de prefacere decît menținerea unei stări de lucruri așa de dăunătoare pentru gospodăria națională și așa de jignitoare pentru mindria boierească, Petru Opran, scrie într'o broșură²: „Cînd se va privi neînsemnatul folos

¹ *Ibid.*, p. 470.

² *Cestia proprietății de moși în principatul Romănia*, Paris, 1858; pp. 44-5.

ce se trage chiar astăzi după pogoanele legiuite, lesne se va convinge vericine că restul de pământ cu dreptul de absolutism lesne îi va oferi, în scurt timp, mai mare folos decît trupul întreg al moșiei și că această avere va fi tot de odată sigură pe viitor“. Și aiurea¹: „Trebuie să mă aplec la cel mai mic scriitoraș al sub-administrației spre a mi se împlini dreptul fixat de lege... Convins fiind că nu vom putea dobîndi niciodată absolutismul asupra totalului moșiei, precum mulți nădăjduiesc și că, chiar dobîndit fiind, nu vom putea fi siguri pe o avere ce nu se stăpîniă cu asemenea întindere până acum; căci, așa, nemulțămirea și dezbinarea între aceste două clase vor mai crește, în loc de a se îpuțina, din care nu va izvorî niciun bine, ci, din potrivă, nenorociri nenumărate și peirea țerii“. Și, într'o comparație foarte potrivită, el asămăna moșia sa, cu locuitorii și lucrătorii pe cari neapărat trebuie să-î ție și să-î lase a se hrăni, cu proprietatea unei case, „din care numai o parte ar fi în dreptul stăpînului ei de a o închiria după plac, iar cealaltă parte ar sluji pentru trebuința sărăcimii, cu o chirie hotărîtă de Guvern“².

Iar la 1848 un proprietar se plingea astfel: „Eû șed cu hrisovul moșiei în casă și el stăpînește moșia mea“.

În sfîrșit țeranul avea ca ideal căpătarea unui loc de casă și grădină, ba chiar a unui ogor în propriu, cu plată saû și fără plată, iar, pentru ce ar fi să mai poată lua, sistemul dijmei pure. În comisia din 1848, unul zice: „Să ni dați o pîrticică de pămînt care să ni fie de ajuns pentru hrana noastră și a vitelor noastre și, după acea pîrticică de pămînt, cui îi va trebui mai mult pămînt ca să muncească, îl va cere de la stăpînul pămîntului, și-î va da din zece una“. Astfel, „după ce se va împărți și clăcașului cite o pîrticică, apoi este sfîntă proprietatea“³. Și se găsiău unii din clasa stăpînitoare cari dădeaû un răspuns ca aceasta:

¹ Pp. 59-60.

² Sturdza-Șcheianu, pp. 44-5.

³ *Ibid.*, p. 477.

„Părticica voastră o cunoașteți: o aveți tocmai de la Radu-Vodă, și ați stăpinit-o până la 1812. Atunci noi, boierii cei mari și mici, împreună cu Caragea-Vodă“, — prin Condica de legi a acestuia care consfinția datina — „ne-am unit, v'am luat-o, v'am dat-o, iar v'am luat-o“. Cu rea credință, boierii făcură să nu se publice în ediția din 1847 a Regulamentului clauza care îndatoriă pe proprietarii vecini să dea pământ acelor ce nu l-ar putea găsi în cuprinsul moșiei pe care-și aveau casa¹. Cite unul dintre țeranii însă ar fi vrut „vechea stăpînire, cu desăvîrșire, afară de veniturile circumelor, venitul răchiului, al vinului, etc.“². Ceva mai târziu, se găsea printre țeranii de aceia cari vorbiau și despre „drepturile părinților lor“, fără să alunece însă dincolo de oferta împăcîitoare a unei despăgubiri³.

Plîngerile cele mai obișnuite priviau urmările sălbatice ale clăcii, pe care oamenii n'o dădeau bucuros, nici la timp, — de aici și vorba: „munca de clacă“, muncă silită și rea —, din partea isprăvnicilor, ajutați une ori și de organele Cirmuirii. Unul din delegații săteni de la 1848 pomeneste, înfiorîndu-se de minie, despre închiderea recalcitranților prin „beciuri și coșare“, fără foc, udați cu apă, care înghiață pe trupurile lor, în zilele aspre de iarnă⁴. Sau ele privesc caracterul silit, imperativ al unei tocmeli care se făcea între unul care putea totul și cellalt, care nu era în stare să afle niciun sprijin, în sărăcia și lipsa lui de drepturi.

Totuși țeranii din Moldova se împăcau mai lesne cu noua stare de lucruri. Acolo, proprietarii stăteau la țară și îngrijau de aproape de toate cele, fără să uite pe țeranii „Prisosurile“ le dădeau mai ușor, cerind în schimb o citime de lucru care nu era exagerată. La 1851 erau încă, într'o comună de o sută de familii, zece țeranii cu patru boi, și

¹ *Ibid.*, p. 519.

² Cf. *ibid.*, p. 483.

³ *Ibid.*, II, p. 35.

⁴ *Ibid.*, I, p. 483.

totuși se credea că această stare de „sărăcie“ cere o grabnică îndreptare. Străinii se amestecau numai ca orîndari ai circiumelor, și un proiect de lege propus de Costachi Sturza la 1844, votat de Adunare, dar neexecutat, pentru că nu-l întări Domnul, căuta să-i înlătore și pe aceștia, hotărînd că „orînzile de prin sate și *dijmurile* să fie oprite pe viitorime a se da la Jidovi, cari să nu se îngăduie a avea ședere, nici locuință prin sate“, pe care le vor părăsi în trei luni. Se prevedea și ieșirea Evreilor din tirguri¹. Dar voia, contrară, a Domnului birui, și, în tirguri ca și în unele sate, se putură vedea și mai departe „beșicile de rachiū întinse pe tărăbile unor șoproane“, făcînd, prin „omoritorul venin“, „în cea mai mare parte meseria speculanților jidani“ și storcînd „sănătatea și averea țeranului nostru“ —, scrie un contemporan, și unul din cei mai competenți și mai iubitori de buna stare a sătenilor, Ioan Ionescu, agronomul².

Cu toate acestea, legătura dintre țeranii și boierii se păstră și mai departe bună, în Moldova, am zice: aproape frățescă, prin neconținută colaborare spornică în același lucru al pămîntului, cu proprietarii trăind la țară. „Țeranul e așa de legat de proprietar“, afirmă un cercetător critic, incit influența guvernului nu e nimic comparată cu a lui“³.

În Țara-Românească era *altfel*. O gospodărie modernă a cimpului nu se putuse întemeia acolo. Boierii făceau mai mult „politică“ și stăteau mai bucuroși în casele lor bucureștene de pe Podul Mogoșoaii decît în șubredele locuinții de vară, lipsite de orice confort și de orice poadoabă, fără mobile, tablouri, cărți, pe care le numiau cu un cuvînt din vocabulariul migrațiunilor turcești: „conace“, adecă simple popasuri. Cei mai mulți erau bucuroși a-și găsi, printre Greci, Sirbi, Bulgari, un arendaș care să-i scape de orice altă grijă decît a luxului, petrecerilor și intrigilor politice.

¹ *Ibid.*, 271-2, 276-7.

² În *Propășirea*, p. 116.

³ Sturdza-Șcheianu, I, p. 600.

Țeranii însă-și cunoșteaă dreptul de a lua ei în lucru moșia, în cazul cînd proprietarul ar fi împiedecat de a o face. E caracteristică în această privință hotărîrea moldo-venească de la 20 Februar 1803, care prevede ca, „pentru moșiile ce se vind în arendă, protimisul la cumpărare să se dea“ -- ca din vechiū -- „locuitorilor ca șed pe dinsele“; numai cit aceștia trebuie să-și presinte cererea până la Sf. Gheorghe, ca să nu se întimple abuzurile *țerănești* de până acum; căci „locuitorii îi privia [pe arendași] stăpînind un an sau și doi din anii ce avea să stăpînească, și apoi cerea protimis, . . . scoțîndu-î din moșie, fără de vreme“. Și Domnul specifică, la sfîrșit, că e vorba de o arendare din partea obștii întregi: „Nu găsim cu cale ca să se dea numai la doi sau trei, fiindcă acei asupresc pe cei mai săraci“¹.

Arendașii cei mulți din principatul muntean n'aveaă pentru pămînt și pentru om grija proprietarilor pe cari eraă chemați a-î înlocui. Alexandru Ghica-Vodă recunoaște aceasta în termeni aspri, la 1841: „Multe din aceste năpăstuitoare învoiri găsesc înlesnitoare mijloace arendașii a le săvirși. . . Arendașii cari, lacomi fiind și găsind mijloace îndemănatece și apăsătoare, năpăstuesc pe locuitori, căci proprietarii, cunoscînd adevărat folosul lor, vor îmbrățișa și vor avea pe locuitori în cea mai bună stare, neavînd trebuință a alerga la mijloace nepravilnice“².

XVI.

Măsurî de administrație luate în aceiași epocă pentru ajutarea țeranilor.

Pe încetul, prin măsurî mai mărunte, se încercă îndreptarea relelor, mai ales în Țara-Românească, unde și contractele de arendare ale Statului, care luase asupra-și ave

¹ *Ibid.*, p. 49 și urm.

² *Ibid.*, pp. 344—5.

rile mănăstirești și avea și proprietatea vechilor teritorii de raie la Dunăre, duc mai departe, în sensul cel bun, dezvoltarea condițiilor agrare. Astfel se impune arendașului, la 1845, a nu subarendă altora decît sătenilor: „Nu va putea arendașul a da la niciun om străin măcar o palmă de loc din pămîntul ce va prisosi peste legiuitele pogoane, până, mai întiiu, nu va îndestula pe locuitorii șezători pe acea moșie, după cererile ce din vreme aceștia îi vor face“. Tot odată se opri întemeierea unor împrejurări care să fie în stare a impune aceleași prețuri pentru o regiune întregă. Regulamentul pentru averile mănăstirești decide atunci că „niciun stăpin de moșie învecinată cu vre una mănăstirească nu va putea să fie arendaș al acelei moșii“¹. Arendașului i se impune îngrijirea bună a bisericii satului². În domeniul Giurgiului, Statul hotărăște arendașului în ce condiții va da sătenilor pămînturile de „prisos“³, luîndu-se dijma simplă, *ori chiar dublă*, dar, în ceia ce privește claca, numai „o zi cu minile de pogonul de prisos“. După rînduiala din 1845, arendașul lua însă, din finaț, nu dijma, ci a cincea parte. Se vor da fiecărui sătean locurile ce le-a avut până acum, zice un contract mai nou. În anume contracte, pentru a se împiedeca darea în pripă, chiar asupra lucrului, a unor pămînturi rele, se specifică facerea învoielilor „cu trei luni înaintea începerii lucrului de primăvară, însemnîndu-se din vreme și locurile ce li se vor da“. Pe același domeniu al Giurgiului, se poruncește a se ridica dijma fără zăbavă, „la adevărata vreme a dijmuirii, adecă îndată ce va culege fiecare felurime de rod, neputînd a zăbovi cu dijmuirea mai mult de *opt* zile“, termin care, pe alte moșii, se prelungește până la *cinsprezece*, cel mult; măsura era necesară pentru că, și pe la 1850, se întimpla „cite odată a sta ogoarele oamenilor nedijmuite până la căderea omătului“, mijloc de constringere criminal, care s'a păstrat, ca o ru-

¹ *Ibid.*, p. 441, 447.

² *Ibid.*, p. 443.

³ *Ibid.*, p. 285 și urm.

P. p. a. c. 1914.

șine a administrației, a moralității publice și a întregii civilizații din România până în anul grozav 1907, pe care astfel de bașbuzucii l-au pregătit.

Dacă un sătean defrișa, *curăța* un loc, a lui în toate privințele era „curătura“ rezultată din munca pe care o cheltuise. În sfârșit, printr'o măsură generală, votată de Adunare la 1842, se îngăduia săteanului nemulțămît pe moșia lui „să are prin vecinatele moșii“ și celui care, prin zestre, moștenire sau cumpărătură, a ajuns undeva proprietar, să se mute pe acest pământ, fără nicio împiedecare, — dar pierzînd, firește, dincolo dreptul său de servitute ¹. În anul următor, Adunarea se pronunța că, dată fiind antipatia săteanului față de clacă, ea să poată fi răs-punsă, măcar pe jumătate, în bani.

XVII.

Mișcarea spiritelor pentru „liberarea“ țeranilor.

De la o vreme, o sumă de tineri, cari, ca Ioan Ionescu, ori Ion Ghița, făcuseră studii de agricultură și economie politică în străinătate, adică în Franța, odată revoluționară și rămasă, supt Ludovic-Filip, totuși foarte liberală, sau cari, ca Nicolae Bălcescu, se hrăniseră din scrieri cuprinzînd idei înaintate și descoperiseră, prin studiul sirguincios al trecutului, vechile drepturi ale țeranimii și păcatele boierilor, începură, prin scris și prin grai, agitație în favoarea unei reforme agrare.

Astfel, pe cînd Ionescu scria, în „Propășirea“ ², că „toată munca la noi“ — mulțămîtă clăcii — „este silită, dușmană și leneșă“, Bălcescu ajungea, printr'o intuiție deosebită, mai mult decît prin cunoașterea adevărată a chestiei, la rezultatele cele firești și, încălzit prin expunerea sa vicioasă, el sămăna în articolul său „Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele romîne în deosebitele timpuri“

¹ *Ibid.*, II, pag. 394 și urm.

² P. 82.

adevăruri dureroase ca acestea¹: o „aristocrație de bani său de stare, singurul fel de aristocrație ce aū fost totdeauna în țara noastră“, n'are dreptul a robi o lume întregă, săvirșind astfel o adevărată „monstruositate morală“ și pregătind țerii unde se petrece o astfel de exploatare, soarta Poloniei, care a fost întemeiată și ea pe „robirea gloatelor“, pe „călcarea în picioare a drepturilor omenirii“. Scriind în libertate, supt îngăduitorul Vodă Bibescu, entusiastul tînăr cere tare „o reformă completă și radicală“, pe care o mărgenește la răscumpărarea unei mici proprietăți său măcar la înlocuirea dijmei și clăcii printr'un embatic cumpătat: „a asigura starea materială și viitorul țeranilor făcîndu-î proprietari pe părțile de pămînt trebuincioase hranei lor, cu o răscumpărare în bani din parte-li, potrivită și omenească“, ori, „cel puțin, un drept ereditar pe acele părți de pămînt, pentru care să li se ica o plată ușoară de embatic pe fiecare an“².

Ideile lui Bălcescu căpătară îndată o manifestare mai deplină, mai bogată, și, în același timp, mai metodică și mai științifică, în broșura pe care o tipări acesta la 1850, în Paris, supt titlul „Question économique des principautés danubiennes“, — la început memoriu destinat Porții și, în urmă, mijloc de lămurire pentru publicul aposean.

Se arată aici vechile împrejurări, începînd, firește, de la Romani, se trece la regimul Regulamentului Organic, analizat până în cele mai mici amănunte, cu ale celor mai innaintați dintre tineri.

Proprietatea zădarnică, storcătoare și primejdioasă a boierului e atacată fără cruțare. Ea i se pare scriitorului numai „temnița în care închide pe țeran pentru a-l exploata prin el însuși, prin argații său prin arendașii ei“. Străinii o vor moșteni: „Violarea dreptății și legii economice a adus ruina generală a boierilor și țeranilor în folosul aventurierilor străini“.

¹ *Magazinul istoric*, II, p. 229 și urm.

² P. 240.

Încheierea e că trebuie substituirea dreptului real al posesiei dreptului nominal al proprietății. Astfel nu e vorba de „abolirea, ci de crearea proprietății“, potrivit cu principiul că „datoria unei societăți bine organizate e a da fiecăruia din membrii ei întâiu solul, apoi capitalul necesar culturii aceluși sol“. Oamenii s'ar face astfel harnici ca altă dată, căci „popoarele leneșe sint popoarele robite“. O instituție de credit alcătuită din casele comunale, lipsite de sarcinile de până acum, „ar împrumuta țeranilor, pe garanții mici, capitale ieftene“ și i-ar ajuta să cumpere vite, pluguri și sămînță. Pentru plata prețului de răscumpărare, s'ar lansa un împrumut cu 5% dobîndă, avînd ca asigurare chiar pămînturile ce trec în stăpinirea țeranilor.

La 1848, izbucnind în Europa apuseană o mare revoluție politică și socială, studenții romîni din Paris alergară cu tăciunile în mînă de acolo, de la vatra focului. Dar revoluția, pe care ei o încercară în Moldova și o făcură, pe citeva luni, în Principatul muntean, fu și opera altor oameni, din altă generație, cu ideale mai în legătură cu vechea oligarhie. Acest caracter dublu, cuprinzînd în sine mari antagonisme, al Guvernului revoluționar din București se simte și în politica lui agrară.

Proclamația de la Izlaz, redactată de Eliad, un moderat, anunță răscumpărarea clăcii și crearea unei Bănci Naționale, care să dea banii pentru acest scop. Dar chestia Băncii nu intră niciodată măcar în fasa unui studiu premergător. Se adună numai un comitet al proprietății, alcătuit, pe jumătate, din boieri și țeranî și pus supt conducerea lui Ioan Ionescu, care tocmai pentru aceia venise din Moldova. Multe cuvîntări călduroase, multe constatări folositoare, multe propuneri cuminți, multe tînguirî îndreptățite se află pe foile care cuprind lucrările acestui mic Parlament agrar. Unii oferiau oricît pămînt, dar cereaș de la țeranî dijmă de $\frac{1}{5}$ din moșie, de la fînațe $\frac{1}{3}$ și arendă pentru izlaz. Alții voiaș plata printr'o sumă de treisprezece ori și jumătate cit cel real. Se gășiaș boieri cari propu-

neală a da Statului jumătate din dijmă pentru a scăpa de expropriare¹. Dar nu se ajunsese nici măcar până la specificarea măsurilor practice cind Eliad închise brutal sala de ședință.

Alți factori, cei doi Domni numiți, pe baza convenției ruso-turcești dela Balta-Liman, după innăbușirea Revoluției, Barbu Știrbei și Grigore Ghica, rămânea acum să resolve chestia țerănească, pe care Regulamentul Organic, prin nedreptatea lui nouă, o făcuse și mai ascuțită.

XVIII.

Schimbarea stării țeranilor în țerile vecine.

Și o asemenea reformă era în adevăr neapărată. Nu numai că țerănimea nu ne mulțămia de loc cu regimul Regulamentului Organic, dar de jur împrejurul Principatelor se săvârșiau schimbări de acelea care nu îngăduiau păstrarea în Moldova și Țara-Românească a unei stări de lucruri răzimată pe temelile putrede ale evului mediu.

În Austria — deci în Bucovina —, în Ungaria — deci în Ardeal —, căci de Banat nu mai vorbim, acesta fiind un Ținut de țeranî liberî, colonisați cu privilegii deosebite, asemenea cu ale Sirbilor, Șvabilor și Italianilor din aceleași regiuni —, se urmase exemplului Germaniei, luînd din pămîntul feudal, împovărat de servituți, o parte din care se făcu baza nouă gospodării a țeranilor liberî. O dare fonciară generală procură mijloacele trebuitoare pentru această expropriare. În articolul său citat, Bălcescu nu aduce numai argumente de bun simț și argumente istorice pentru a sprijini cauza dezrobirii și „împroprietăririi“ săteanului, ci se referă și la evoluția socială săvârșită în monarhia vecină.

Încă de la începutul veacului, Serbia își goniseră *dahiî* și

¹ Bălcescu, *Question économique*, p. 65.

spahii, adică, moșierii turci, și tot teritoriul național fusese împărțit între țearniî creștini¹. În provinciile rămase turcești, Rumelia, Bulgaria, Sultanul Mahmud făcuse revoluția lui în oștire, înlăturînd, zdrobind cele două corpuri pe care se răsămase până atunci, timp de mai multe veacuri, acțiunea militară a Imperiului: ienicerii și spahii. O nouă proprietate rurală fu creată astfel în Rumelia: produsul muncii țeranului se împărția așa, încît Guvernul lua una din zece, proprietarul trei și plugarul însuși cele șese părți ce rămîneau, fiind dator însă a face secerișul și căratul grinelor la șchela Sistemul de una din două (ήμικήσια, cf. it. *mezzadria*), cu sau fără socoteala seminței, sistem cunoscut și în Bulgaria, se obișnuia numai cînd săteanul venia la lucru cu minile goale. Un al treilea sistem, în care proprietarul primia o treime de la tovarășul său țeranul, se întrebuița în Ținuturile muntoase, mai sărace, ale Apusului, în Epir, de pildă. Elementele ce nu se puteau acoliși astfel, găsiau însă de lucru ca argați, *parasporgii*, cari primiau sămință, sare, opinci, vite și plug, ba chiar o sumă de bani, și, pe alocurea, se mai bucurau și de dreptul de a-și face, timp de două zile, o cultură a lor pe pămîntul stăpînului. Vechiul sistem al spahilicului, care îndatoria pe țearniî creștini a răspunde feudalului lor musulman un *chesim*, de muncă, de clacă, amestecat cu daruri din tot felul de lucruri și cu o dijmă de grîu, era pretutîndenî îngropat, odată cu trecutul². Să adăugim că imășul sătesc, *merà* (*miri*), era respectat în tot locul, el fiind apărat chiar prin legile agrare fundamentale ale Osmanliilor³.

¹ V. Ranke, *Die serbische Revolution*; Berlin, 1844; p. 102.

² Cf. Sturdza-Șcheianu, p. 612; Jireček, *Bulgarien*, p. 191 și urm. Cartea lui Romuald Hube, *Despre însemnătatea dreptului roman și bizantin la popoarele slave*, Varșovia, 1868, n'am avut-o la îndămină.

³ Jireček, *o. c.*, p. 155; Hammer, *Osmanische Staatsverfassung*, pp. 284, 406.

XIX.

Legislația agrară a lui Barbu Știrbei și Grigore Ghica.

După dezbateri urmate mai mult timp în comisiuni alcătuite numai din membri puțin, Principatele căpătară, în locul reformei cerute de Ioan Ionescu și Bălcescu și discutate la 1848, o nouă fixare a valorii zilei de muncă și, mai ales pentru Țara-Românească, o reglementare polițienească a legăturilor dintre așa-ziii proprietari și țeranî.

Legea lui Știrbei e cea mai întinsă și cuprinde, pe lângă principiul mascat al totalei exproprieri a țeranului, o sumă de măsuri părintești. Săteanul va face de acum 20 de zile pe an, „zile“ destul de încărcate și data aceasta, însă el e scutit de multele pocloane. Ieșirea țeranilor la clacă se face pe lista primită de deputații satului, și oamenii li se dă o chitanță, cu chipuri așa încît să poată înțelege și neștiutorii de carte¹. Munca săteanului nu se poate închiria nimănuî altuia. Pădurea e deschisă pentru locuitor. Librete de contracte pentru „prisoase“ opresc, ca și biletele pomenite, înșelările mai nerușinate. Domnul răspinge clausa de a se îndatori țeranul să lucreze bine, zărind în ea un izvor de șicane pentru omul simplu și neapărat². În cursul lucrului, proprietarul trebuie să dea hrana. Dacă țeranul e înștiințat cu trei luni înainte că un accident nenorocit îl împiedecă de a da citimea de muncă la care s'a îndatorit, el e iertat de dinsa³. Dajmuirea se face în zece zile, și, dacă e zăbavă din partea proprietarului, țeranii pot proceda singuri la operație, „cu preoții și deputații satului“. Știrbei-Vodă credea că se poate aduce o întoarcere către reglementările trecutului, dînd voie proprietarului să facă programul de cultură.

Statul își ia sarcina de a fixa cît se vor plăti loturile luate din „prisosurile“ proprietarului. Un membru al comisiunii ar fi vrut chiar ca stabilirea să se facă „cel puțin

¹ Sturdza Șcheianu, I, p. 650 și urm.

² *Ibid.*, p. 645.

³ P. 640.

pe două perioade de recensămînt¹, și anume pentru că o experiență de optsprezece ani dovedise „exacțiunii din partea arendașilor, asupra cărora proprietarii nu exercitaū o supraveghere destulă, și abuzuri din partea autorităților locale“. Interesul de clasă făcu să se răspingă acest termin mai lung, dar maximul, pe care trebuiaū să-l fixeze pentru o *singură* perioadă de recensămînt Consiliul Administrativ — miniștrii — și apoi Adunarea, rămase în legea lui Știrbei¹.

Legea moldovenească din același an reduce toată datoria țeranului, — suprimind, nu numai pocloanele, dar și *dijma*, — la zile de clacă, foarte multe. Se adaug șese zile pe an în folosul Statului, pentru lucrări de utilitate publică: germenul legii șoselelor, care lovește, de sigur, mult mai greu pe țeranii fiindcă nu dau proporțional cu averea lor și fiindcă, neputînd plăti în bani, ei fac lucrul în împrejurări păgubitoare pentru munca și sănătatea lor și, în același timp, prea adesea înjositoare pentru demnitatea omenească².

Legea lui Ghica dă voie să se ia de la pădure, „din căzături, lemne de foc“, și chiar să se taie lemne bune pentru clăditul caselor, rămîind a se face învoielii numai pentru lemnul de cherestea destinat vinzării, negoțului. Duminecile și sărbătorile sînt asigurate țeranului ca zile în care el nu poate fi urmărit pentru muncă³.

XX.

Împroprietărirea din 1864.

Mișcarea împotriva acestor legi se observă mai mult în către Țara-Românească, unde claca era privită cu groază de către sătenii. În Moldova era mai multă dorința de a se putea întemeia, prin răscumpărare, o nouă economie rurală țerănească.

¹ *Ibid.*, pp. 669—70.

² *Ibid.*, p. 602.

³ *Ibid.*, p. 545.

Aceste dorinți ale sătenilor nu ieșiră la iveală cu aceeași energie în Divanurile ad hoc, — nouăle adunări de reforme acordate de Europa — din București și Iași. N'avam plingeri nouă ale țăranilor munteni, cari, de alminterea, vorbiseră destul de limpede la 1848, și, dacă n'aveau nimic de adaus acum, cu și mai multă siguranță n'aveau nimic de scăzut. Țeranii moldoveni vorbiră însă mult și bine.

Ei fură sprijiniți în revendicațiile lor de M. Kogălniceanu, care și ca un cugetător, și ca istoric, și ca gospodar de moșie, și ca un cunoscător al Apusului, acum fără „clacă“, și ca liberal convins, care punea mai presus de orice noțiunea metafisică a libertății sfinte — căreia i se închinase și Bălcescu —, și, în sfârșit, ca bun patriot român, luă asupra-și opera reformei. Nu e nevoie să spunem cum o înțelegea: am auzit pe Bălcescu vorbind.

Chestia reformei fu dată întâiu pe mina supra-Parlamentului Unirii, Comisiei Centrale din Focșani, în care cu privire la această mare întrebare erau represintate toate nuanțele: conservatori de instinct: mari proprietari și mlădițe de Domni; conservatori doctrinari, — ca juristul C. Brăiloiu; liberali realiști ca M. Kogălniceanu. Punctul de vedere al acestuia fu răspins. Doar adusesese unul din membri, cînd i se vorbea de drepturile ce a căpătat țăranul printr'o muncă de veacuri, „care a creat aceste pămînturi¹“, contra-argumentul: „de ce să nu dați zidarului o parte din casa la care a lucrat²“? Dar propunerea de a face — după a doua soluție a lui Bălcescu — din sătean un embaticar, însă numai pentru casă, vie și pometură³, fu primită, de și era atentatoare la drepturile sfinte ale unei proprietăți care, între altele, avea și păcatul de a nu se fi născut încă în aceste țeri. Strigătul prin care se cereau imășuri pentru sate: „nu vă împotriviți a da hrana copiilor lucrătorului sătean“ — strigăt ce a răsunit și acum cu citeva săptămîni în urmă —

¹ *Ibid.*, II, p. 616.

² *Ibid.*, p. 323.

³ *Ibid.*, p. 277.

fu primit cu ironie¹. Se admise soluția imășului cu chirie, ca „embatic perpetual“², despre care cine ar fi putut crede că avea să fie privită ca alt atentat contra proprietății peste ceva mai puțin de o jumătate de veac? Se alese calea unei răscumpărări încete și de bună voie, fără amestecul imperios al Statului. „Un așezământ de credit fonciar“, zicea înțelepciunea doctrinară, „se va organiza pentru a favoriza dezvoltarea agriculturii, pentru a înlesni constituirea teritorială a comunelor rurale și pentru a veni în ajutorul cultivatorilor săteni cari ar voi să cumpere pământ prin tocmele de bună voie“³. Dacă va fi neînțelegere, prețurile de răscumpărare au să fie determinate — în legătură cumaximul lui Știrbei — de o comisiune formată dins ubprefect, urmașul vechilor ispravnică, din doi proprietari și din doi președinți de consiliu comunal din acel ocol. „Această comisiune“ — un „tribunal de arbitri“, zicea Brăiloiu — „așa compusă, va determina, prin majoritate și prin act formal, adevăratul preț al lucrurilor“⁴. Comisiunea aceasta nu se puse în practică atunci; ea avu mai mult, noroc în 1907. Se mai luă hotărîrea de a se vinde din moșiile Statului și din cele mănăstirești pentru a crea astfel, într-o măsură mai mică, dar imediat, mica proprietate, fără a lovi în boierii latifundiară⁵.

Comisiunea nu fu în stare a-și îndeplini reforma. Ea era însă neconținut predicată, în articole de ziare și în broșuri. Petru Opran propunea, în cărticica lui adesea citată, punerea unei taxe pe „pământul în genere, adică atît pentru proprietarii de moșii actuală, cît și pentru sătenii ce se vor împroprieta (*sic*)“. Casa Centrală ar putea contribui și ea, printr'un împrumut, la cheltuelile exproprierii celor „două treimi“ lucrate de țerani. Și el credea că e bine ca taxa

¹ *Ibid.*, p. 307.

² *Ibid.*, pp. 307, 311.

³ *Ibid.*, p. 313.

⁴ *Ibid.*, p. 286.

⁵ *Ibid.*, pp. 287, 294.

să rămie și după plata integrală a pământurilor expropriate, „pe de o parte, drept mijloc de a putea cumpăra. Guvernul și alte moșii pentru trebuința spornicilor“ și, în al doilea rînd, pentru ajutarea altor îmbunătățiri și reforme¹. „Interese morale, interese ale naționalității“, spune acest proprietar mare, sint în joc, și ele nu îngăduie zăbovirea soluției definitive².

O astfel de soluție n'o putea da, de sigur, o îngustă cameră oligarhică, precum era aceia din 1860; căreia, supt un ministeriu conservator, i se ceru reforma și care o dete, în sensul vederilor majorității din comisia de la Focșani. Și totuși Opran o înștiințase asupra primejdiei ce ar rezulta dintr'o măsură neîntregă și sfioasă, necum dintr'una pronunțat reacționară, ca aceasta. „O Cameră națională“, zicea el³, ar trebui să observe că, de și ea este compusă astăzi după glăsuirea Convențiunii, dar este departe de a se putea zice că represintă interesele tuturor claselor din societatea noastră, departe de a se putea numi cu drept cuvînt Obșteasca Adunare. Care împrejurare ar recomanda regularea chestiei proprietății într'un mod ca alta, din urmă, mai întinsă Adunare să nu poată strica lucrările sale³.

Proiectului boieresc, Kogălniceanu-i opuse altul, al expropriării, cu răscumpărare stabilită de o comisiune ca aceea prevăzută la Focșani, a celor două treimi. Proiectul acestălalt prevedea adăpători libere⁴, imașuri și „teritorii comunale“⁵. Locuitorii de pe moșiile Statului și așezămintelor pioase pot răscumpăra locul lor cu o rentă plătită în curs de cinsprezece ani, iar locurile rămase s'ar vinde în surăteilor și chiar „coloniștilor romîni de aiurea“⁶.

Camera nu primi legea lui Kogălniceanu, și Domnul,

¹ P. 54.

² P. 15.

³ Răspunsul către Arsachi, p. 22, nota.

⁴ Sturdza-Șcheianu, p. 595.

⁵ P. 596.

⁶ P. 609.

Alexandru Ioan I-îu Cuza, nu primi legea votată de Cameră. Ca ministru-președinte, peste doi ani, în 1864, Kogălniceanu prezintă proiectul său din 1862, aducându-i însă unele schimbări, între care e dispariția clauzelor privitoare la irigații și adăpători. Boierimea luptă cu furie împotriva proiectului, cu toate că el suferise modificări, foarte dăunătoare pentru interesele țărânilor, amenințată a-și pierde vitele, cum s'a și întâmplat. Kogălniceanu fu proclamat „socialist și comunist”. Și beizadea Dimitrie Ghica făcea o profecție cobitoare, semnalând „perturbațiile ce ar ocaziona, într'un șir mai mult sau mai puțin lung de ani, în exploatarea agricolă, unica industrie a țării, și pierderile enorme care ar rezulta pentru averile particulare și bogăția generală”. Kogălniceanu, care afirma că Prusia, făcând politica pe care o propunea el, n'a văzut niciun iuncăr ruinându-se, dar a văzut de aceia cari „aū cîștigat nemărginit”¹, — nu fu crezut.

Peste cîteva zile, Vodă *decreta* legea din Maiu 1864, care dădea sarcina de a fixa prețurile de despăgubire unei comisiuni în care intrau și un delegat al Consiliilor Comunale și al fiscului, comisiune ale cărei lucrări erau să fie revizuite de comitete permanente. Statul emitea după noul proiect nevătat, din 1865, obligații care se distribuiau de un comitet de lichidare. Însurăteii și coloniștii aveau să plătească un preț ce era fixat pe cinsprezece ani înainte. Comitetele permanente primiau în același proiect, și misiunea de a constata în rapoarte scrise fluctuația prețurilor, și Guvernul avea să le publice².

Prin același se hotăria încă odată desființarea clăcii pentru toate timpurile. „În alcătuirile perpetue, claca însă nu va fi nici într'un caz privită ca răsplată din partea țeranilor către proprietar”. Și se îngăduia, în proiectul din 1865, a se cere „anularea a orice tocmeii pentru munca ce se va alcătui pentru un preț mai puțin de jumătate din prețurile curente

¹ Pp. 252 și urm.

² Pp. 1065-6.

ale locului unde are a se face munca într'o depărtare de patru miriametre¹.

Dar clauza: „un așezămint de credit funciar special menit pentru a veni în ajutorul cultivatorului pentru a cumpăra pământ sau a răscumpăra renta (plata anuală), se va organiza în cel d'întăiu an al punerii în lucrare a acestei legiuiri“, fusese părăsită.

Astfel se înlătura primejdia unor răscoale țerânești, căci pe alocurea țeranii refușau boierescul și-și „îndreptău coasele în formă de sulii“. Comisiunile fixară prețuri convenabile; puțini boieri cedară cele „două treimi“ prevăzute; toți însă găsiră ripi destul de bune de vîndut. Mulți clăcași nu căpătară pământ; atîția cari nu fuseseră clăcași: Țigani, surtucari, funcționari, primiră lanuri pe care le și arendară, neputînd să le înstrăineze. „Clăcașii din Tulucești“, scrie un cunoscător, „aū lipsă peste 200 de fălci, cei din Frumușița asemenea. Nu e comună de clăcași în Țara Românească care să aibă întinderea de pământ ce i se cuvine după tabelă“². Niciodată nu s'a făcut o revedere, dar măsurî accidentale, provocate din motive interesate, scot la lumină abuzuri monstruoase, largi întinderi de pământ care s'ar fi convenit țeranilor și care stău în ghiarele îndărătnece ale *celorlalte* lipitori ale satului.

„Precum un copil de părinți buni nu se scoate din casa părintească cu minile goale, ci dobîndește mijloace spre a putea îngriji pentru existența și innaintarea sa; zic încă: precum o pasere ce se scoate din colivie cu scop de a se liberă, nu poate pierde aripile sale, care urmează a-i servi la libertatea dobîndită, tot așa urmează ca și săteanul să se libereze de tot ce a fost al lui și *cu tot ce serve de a se putea bucura de libertatea lui*“³.

Dar n'a fost așa. Nici Kogălniceanu n'a rămas mult timp

¹ P. 1062

² *Cuvîntul* din Galați, III, no. 68.

³ Opran, broșura contra lui Arsachi, p. 33.

ministru, nici întreg regimul de atunci n'a durat, ci a făcut loc îndată luptelor de partide, purtate în cuprinsul clasei privilegiate și, în definitiv, tot pentru folosul ei. Casa de credit prevăzută de Kogălniceanu nu s'a întemeiat așa încît să fie la îndămină sătenilor. Nicio invoială cu prețul excesiv n'a fost declarată nulă. Comitetele permanente n'au făcut liste de prețuri, și niciun Guvern nu le-a publicat. Libertatea învoelilor a funcționat nu ca în Franța, mama libertăților, ci ca în Honolulu sau Siberia, batjocura lor.

Claca s'a întors la Munteni ca dijmă la tarlă. Țeranul, rebel odată, nu i s'a mai împotrivit. Ani de crasă-l apucaseră de la început, și el a fost bun bucuros cînd la 1866 i s'a îngăduit a face pentru a doua oară abdicarea libertății sale *umane* — căci acum pămîntul n'avea *voie* să-l vîndă, precum n'avea *putință* să-l lucreze —, a se „rumîni“ și „șerbi“ a doua oară, speculînd pe anî înaintea munca sa. Arendășia munteană a fost în curînd întrecută cu mult de cea evreiască, din Moldova, unde luxul și absenteismul măturaseră pe proprietarul cel mare, folositor și iubit pe vremuri. Trusturile cu prețuri generale, prețuri de crimă, oprite la 1840, dominau, triumfătoare și insultătoare, la 1907.

Se aștepta cetățeanul rural liber, și, în locul lui, din crisalida legii de la 1864 a ieșit fantoma oribilă a vechiului *rumîn* sau *vecin*, a șerbului, robului din vremile turcești. Cu o singură deosebire: că acesta muria de foame.

4, Resultatul a fost răscoala din 1907, venită după un șir de alte răscoale. Se știe însă că, atunci cînd țeranul face o răscoală, Guvernele-î dau încă o lege de tocmele agricole. Cea din anul acesta e mai bună fiindcă revolta a fost mai grozavă. Țeranul nu poate face nimic mai mult pentru a smulge reforma cea mare ale cărei rădăcini ar fi în *vechiul drept adevărat*, anterior Regulamentului Organic și a cărei floare minunată s'ar desfășura slobod în viitor.

APENDICE I.

Tipuri de documente privitoare la condițiile agrare.

— Din colecția Academiei Române. —

I.

Act moldovenesc de danie către o biserică.

16 Septembrie 6916 [1408]. Alexandru-cel-Bun.

„Precumă amă făcutu cu a nostru bună cugetu, cu a noastră deplină voe, amă făcutu pentru pomenire, pentru sufletele celor mai înainte răpăosații Domni și strămoși ai noștri, și pentru ș[ă]n[ă]tate Domnii Noastre, și amă datu bisericii Sfintii Vineri ce-î la târgulū Romanulū, unde dzace că odihnită cu sfinții maică noastră gupăniasa Anastasie, și amă datu acii biserici doi sate în pământulū nostru a Moldovii: unulū este Leucușeștii lui Brat[i]ianū, cu moara ce-î la izvorū, iarū altulū este piste Moldova, unde aū fostū Bratulū, și amă datu acieșū biserici cu vadulū dinū Moldova ce-î pi dinū gosu de Târgulū Romanulū — dinū lature aceluī Ținutū, — toate acele amă datu acii biserici a Sfintii Vineri cu uricū¹, cu totū vinitulū, în vecii vecilorū.“
Mărturiī; blestem. — Traducere de pe la 1770; doc. 33/LXIII.

Tot așa, la 15 Mart 6918 [1410], pentru „Domoncușū Stol[ni]cū și fratele său Blajū și Iacobusū, fiulū lui Ghelebi Miclouș, ce aū slujitū ei mai înainte sfântū odihniților Domnilorū ce aū fostū mai înainte de noi, cu dreaptă și credincoasă slujbă“, șese sate: li se dau „pe Cașinū și pe Ohtuzū [=Oituzū], anume Stanișoreștii și Laslovovții și Grozăștii și Stoenestii, de la Vlicicū“, cu uric, asupra lor

¹ „Pe veci“: după ungurescul *örök*, în formă rutenisată. V. nota de pe p. următoare.

și urmașilor „și fraților lorū celorū mai di aproape și fiilorū lorū“, etc. (221/LXIII; traducere nouă).

II.

Act moldovenesc de danie către un boier.

Suceava, 2 August 6922 [1414]. Alexandru-cel-Bun.

„Facemū știre cu această a noastră carte tuturorū cine va videa-o saū, cetindu-să, va auzi-o, că această dreptă sluga noastră, giupinulū Șandrulū, aū slujitū mai innainte la răposății niamurile noastre cu dreptate și credințoasa sa slujbă. Pentru aceia, văzindū noi cu dreptate și credințoasa slujbă, l-amū miluitū pre dînsulū cu osăbita a noastră milă, și i-amū datū lui in pămîntulū nostru alū Moldovii unū satū, anume Muntenii-Scutași, unde iaste cniazū Litu și Șarbanū, ca să-i fie lui uricū și soții sale Marthii și fečorilorū lorū, Cozmii, cu totū venitulū in veci, nepoților lorū și strănepoților lorū și preastrănepoților lorū și la totū niamulū lorū. Iarū hotarulū acestui satū să fie cu toate hotarale vechi pe unde aū fostū de vecū. Și pre această este credința [sa și a boierilor săi]. Iarū, după viața noastră, cine va fi Domnū in pămîntulū Moldovii, orī din fiii noștrii, orī dinū niamulū nostru, orī pe cine va alege D[u]mnezeū, să nu-i strice lui această danie a noastră, fără de vina lui; mai vartosū să o întărească, fiindcă i-amū dat-o lui pentru slujba lui cea cu credință¹.“

Traducere din 1793; doc. 1/LXIV.

III.

Act muntean de danie către o mănăstire.

7 Octombree 6937 [1428]. Dan-Vodă. [Preludiu retoric.]

„Amū tocmitū hrisovulū Domnii Meale ca să fie Casii Sfintei Născătoarii de Dumnezăū Sneagovului: cu bună dragoste pricepândū așa, și cu dorire, amū dăruitū, și cu bălțile, și cu toate locurile, și satile Fringhișeștii ... (*loc alb*) și Turbații, și

¹ Cf. studiul despre moșiile donative moldoveneste pe care G. Popovici l-a tipărit in „Prinos Sturdza“.

amă dată Domniia Mea și Vrăești... (*loc alb*). Dreptu aceeaia să-î fie moșie și strămoșie, până în viața Domnii Meale și până în viața născuților d'întăiu fecorii Domnii Meale, Danciulū și Basarabū, începându de oeritū, de goșteritū, de vinăricū, de găleată, de dijmăritū de stupi și de grău, de slujbe mici și mari, de olăcării, și de nimenilea nicio băntuială să nu să cuteaze: a să clăti nici de unū lucru boerescu ori domnescu după trimiterea de slujbă a Domnii Meale, — că acela va avea mare urgie și răotate de cătră Domniia Mea.

Îndreptări către urmași și blestem. — Traducere nouă, c. 1680; doc. 285/xx.

IV.

Alt act asemenea (mai complet).

Gherghița, 23 Mart 6908 [=6990, 1482], indicția 15¹. Basarab fiul lui Basarab [Voevod. Preludiu retoric.]

„Dreptu ačasta amū dăruițu Domniia Mea acestū întru totū cinstitū și cuviosū, carile iaste pespre toată cinstea și darurile, hrisovū alū Domnii Meale sfintei mănăstiri de la Snagovū, unde iaste hramulū Văvedenie Pre[ci]stăiaia B[ogorodi]ți și cinstituluî îndreptătoriū al călugărilorū și învățătorū alū turmei lui H[risto]s cei cuvântătoare, bătrănelui iermonahū chirū Eftemie, și tuturilorū întru H[risto]s frațilorū căți să vorū afla întru sfânta mănăstire, că amū adaosū Domniia Mea la sfânta mănăstire jumătate de hotarū, și cu apele de la Neajlovū, și vămile luntrilorū de la vaduri, pentru acoperirea sfintei mănăstiri și a chiliilorū carile sântū în sfânta mănăstire. Și iarū amū tocmitū ca, de la toate satele căte are sfânta mănăstire, să să ia birū de la *rumăni* mănăstiriī, și acela să să aducă în sfânta mănăstire până cândū va sta sfânta mănăstire, ca să fie pentru lucrarea viilorū mănăstiriī. Și, iară, ca să fie sfintei mănăstiri a treia parte din vămile Ilhovuluī, până cândū va fi mănăstirea, ca să fie pentru infrumosițarea beseariciī. Și iarū amū adaosū Domniia Mea sfintei mănăs-

¹ V. Lăpădatu, *Vlad-Vodă Călugărul*, p. 21, nota 1.

tiri ca totdeauna să se aducă sfintei mănăstiri dela *rumăni* venitū, dela sate ce vorū fi ale mănăstirii, 8 cară de grăū și 8 de orzū. Și iară ca să fie sfintei mănăstiri 4 vaduri otū Didrihū, precumū aū fostū și în zilele Vladului Voevodū, și satele ca să păzească aceale vaduri și să dreagă morile, ca să nu să strice. Și iarū ca să fie sfintei mănăstiri la vama acălugăriților a patra parte, iarū din ceialaltă parte a patra parte jumătate. I vama Lopatna (oemulū). Și, iarū, câte sate sântū ale sfintei mănăstiri, Fringhișeștii și Izvoranii și jumătate dinū Tăncăbești și Ghiermăneștii și Popeștii și Dobroșeștii, Turbații și jumătate dinū Șoldești și jumătate dinū Sărăcinești și Nimireștii, și jumătate dinū Spanțu și Bărseștii, și jumătate dinū Străoști și jumătate dinū Cărciumari, și Grădiștea, și jumătate dinū Velia și Câmpulū alū Gărbuvulū, (și Floreaiulū) și Câmpulū Mannii; și, orice s'arū lucra printr'aceale sate și locuri, ori gloabe, ori șugubini, sau fieștece, la acealea nimea să nu aibă treabă, nici Vorniculū celū Mare, nici celū Micū, nici județulū, nici altū ispravnicū cineva, sau slugă de ale Domniei Meale; ci, orice se va lucra, pagube sau șugubine, să să ducă în mănăstire. Și să nu meargă călugării singuri, să se prade, ci să trimiță egumenulū pre unulū dinū frați la Vorniculū celū Mare, ca să trimiță Vorniculū o slugă a Domniei Meale, și Vorniculū alū doilea,—aceia să globească și să ducă în mănăstire; iarū egumenulū să dea Vornicilorū ce va fi cu dreptulū dentr'aceale șugubini și gloabe. Dreptū aceaia niciunū ispravnicū alū Domniei Meale, nici dijmarī, nici oiari, nici altūcineva să nu cuteaze a lua ceva dinū toate câte sântū ale mănăstirii. Ci acealea toate ca să fie ale sfintei mănăstiri întru ocină veačnică și uricū, și călugărilorū întru hrannă, pentru veačnică pomenire a Domniei Meale. Dreptū aceaia, nimea să nu cuteaze a supăra pre acealea sate cu orice s'aū scrisū mai susū; că, de arū cuteza a le face cineva băntuială, măcarū câtū este unū părū din capū, acelū omū va avea mare scărbă, ca unū necredinčosū și neascultătorū și inprotivitorū poruncii meale. [Îndemn către urmași a păstra dania, și blestem.] Și mărturii amū

pusă Domniia Mea aceştii porunci ai Domnii Meale pre Mitropolitul chiru Macarie; iproč.“

Traducere din c. 1680. — 284/xx.

Întărirea, din 7021, a lui Neagoe-Vodă, supt egumenul Ştefan, e numai o înşirare de moşii.

V.

Al treilea şi al patrulea act asemenea.

Tirgovişte, 6 Iulie 7038 [1530]. Vlad-Vodă fiul lui Vlad.

Întăreşte „moşii mănăstirii ce să chiamă Tănganulū ... ca să le fie de 'ntărire şi fraţilor celorū ce lăcuescu intru sate de hrană, iarū moşilorū şi părinţilor Domnii Meale şi Domnii Meale [în] veaci pomenire, până cândū va fi sfânta mănăstire, şi să scrie [la sfânta proscomidie], şi in sfântulū pomealnicū, ca să pomenească cu sfinţii ctitorī intru toate besearicile rumăneşti; iarū, [după] pristăvirea Domnii Meale, să aibū într'unū anū o zi, seara, paraclisū cu colivă şi cu paraclisirū, adecă cu colacū, şi, noaptea, bdenie şi, dimineaţa, cu colivă şi cu colacū fraţilorū pretutindinea“. — Traducere intr'o condică, c. 1680. — 281/xx.

Bucureşti, 24 Iulie 7034 [1536]. Radu-Vodă fiul lui Radu.

Dă Snagovulū şi el: „vinăriciul, părpăru ce să va aleage, vinăriciu domnesc, ce iaste de să cade Domnii Meale, l-amū datū dinū totū deafulū care iaste mai susū scrisū [Valea Călugărilorū]“.

VI.

Act muntean prin care Domnul cedează unei mănăstiri venitul său de la stînile muntelui.

Alexandru-Vodă.

Poruncă „egumenulū Eustratie de la sfinta mănăstire din Sneagov“ pentru ca Logofătul lui să poată lua „додокъ въ по стѣни колѣреко въ над планини стѣ монастир“

[=venituri de la stînile sfintei mănăstiri]: Greabova, Floreaiu, Radila, Babeșu, Zânoga, ce-î aparțineau по стари закни [=după legea veche].

VII.

Act despre vînzarea unui „vecin“ de pămînt.

Tîrgoviște, 13 Iulie 7080 [1572]. Alexandru-Vodă, fiul Mircii.

„Dat-amû Domniia Mea această poruncă a Domniei Meale lui Dragomirû și lui Lazarû și lui Ivașco, feçorii Tătuleasii dinû Câmpulû-Lungû, și cu feçorii lorû căți Dumnezeu le va da, ca să le fie lorû unû rumănû [єдинъ вєчинъ], anume Stanû alû lui Mogoșu, dinû Ștefăneștii de la podgorie, pentru că l-au cumpăratû Dragomirû și cu frații lui, Lazarû și Ivașco, de la Stanciulû feçorulû Badei alû Belcei din Cotești, dreptû 4.000 aspri gata, și au vîndutû Stanciulû, feçorulû Badii Belcii, pre această mai susû zisă moșie, delnița lui Stanû dinû Ștefănești, elû singurû, de a lui bună voe, cu știrea tuturorû frațilorû săi și a tuturorû megilașilorû; și să fie lui Dragomirû cu frații lui, Lazar și Ivașco, in pace viile lorû de vinăriciulû Domniei Meale și de vinăriciulû boerescû și de pârparû, cumû nimenia să nu îndrăznească a să ispiti ca să-î bîntuiască, să le ia vinăricû domnescû sau boerescû sau pârparû. Dreptû aceia amû datû și Domniia Mea lui Dragomirû și lui Lazarû și lui Ivașco. . . , ca să le fie lorû această . . . moșie, delnița lui Stanû dinû Ștefănești, moșie ohabnică și stătătoare, lorû și feçorilorû lorû, nepoțilorû și strănepoțilorû lorû.“ — Traducere de „Lupp dasc[ălû] slovenescû la școala domnească in București“, 1754. — 334/xxix.

La 7088 [1580], Mihnea-Vodă dă unei bisericî din Buzău și вєчинъ Мланер, cedați de un boier. — 93/xl.

VIII.

Alt act privitor la „vecini“ ca întindere de pământ.

10 April 7090 [1582]. Mihnea-Vodă.

„Dat-amă Domnia Mea cu învățatura Domnii Meale popei Athanasie denă Târgoviște și cu feçorii lui, căți Dumnezeu îi va da, ca să fie lui ocină în Stoinești 3 rumăni [r. вѣчинни] și cu toate dealnițele și curăturile loră, câte voră avea, partea lui Leudatū și a jupăneasii lui, Voicăi, toată, oarecătū se va aleage, denă câmpu, denă uscatū și denă apă, și de peste totū hotarulū. Pentru că aū cumpăratū popa Athanasie de la Lăudatū și de la jupăneasa lui, Voica, parte loră de la Stoinești toată, dreptū 3.500 aspri gata de argintū, și aū vândutū Lăudatū și jupăneasa lui de a loră bună voe, cu știrea tuturorū inprejureanilorū și a megiașilorū, denă susū și denă josū, și denaintea Domnii Meale, și denaintea tuturorū boiarilorū Domnii Meale.“ —
Întărire. — 57/XL. — Traducere de pe la 1750.

IX.

Act de vânzare a unui vecin muntean.

„Adecă eū, Vasilie, feçorul Crăstei, fratele lu Agapie, scris-amă acesta al mieū zapisū, să fie de mare credință la mâna Radului Logofătulū Dudesculū, ca să se știe, cându aū fostū acumū, în zilele Domnu nostru Io Mateiū Basarabū Voevodū, iarū eū, Vasilie, m'amū vândutū Radului Log. rumănū, cu unū feçorū alū mieū, Stanciulū, fără ocnă, și cu feçori ce-mi va mai da D[u]mnezeu de acumū innainte, dreptū 2 iape, prețu za ug. 13 și dreptū 1 calū, prețu za ug. 4. Și m'amū vândutū eū, Vasilie, rumănū de bună voe, fără nicio silă, ca să-î fiū de moșic, lui și coconilorū, în veaci. Și la tocmeala noastră fost-aū mulți boiari, carii ș'aū pusū mai josū peçeșile. Și, pentru credința, n'amū avutū inelū ce mi-amū pusū în locu de peçate deagetulū. Açasta măr-

turirescu ca să se știe. Pisū Lepădatū Log[ofătulū] u Bucu-
rești, m[esi]ța Oh[tomvrie] 5 dni, vlt. 7154 [1645].

† *Eū, Vasilie.* — 78/XLIII.

Se vede deci că pe acest timp cite un sătean își vindea *stabilitatea* pe moșie fără a fi supărat de datorie, și fără să aibă o nevoie vajnică, ci numai în schimbul unui avantajii de cumpăratură, ca acești *trei cai*.

X.

Act privitor la o mărturie de rumîni.

Să se știe noi, megiașii, cumū amu mărturisitū noi cu sufletele noastre pentru Radulū Buzdugu și pentru Stanciulū Țăvărlinghi, cumū săntū rumăni denū partea ce aū cumpăratū Postealniculū Fota de la Drămușū; așa mărturisirimū acești megiași, anume: Dragomirū prăcălabulū de Dărmănești i Vladū i Costandinū de Dlăbănești, și de în Arcești Dragomirū prăcălabulū i Coica Dragomirū i Dumitru, i Socolū denū Cocorăști, așa mărturisirimū noi, cumū săntemū mai susū scriși, cu sufletele noastre, naintea județului ș'a a mulți prăgari denū oarașū denū Trăgșorū, cumū săntu rumăni de în plasa ce aū cumpăratū Fota Postealniculū de la Drămușū; așa știmū noi.

Degete și urmă de pecete cu cruce și litere neînțelese.—
C. 1620. — 52/XI.

XI.

Act muntean privitor la megiași și rumîni.

† Să să știe acesta revașu cumū se-aū prăritū Mușatū cu Mihnea naintea lu Alisadro Voivodū¹ de hvate, dumnelū i-aū datū megiașū, anume: Vlăduiū, Brăcă, Bade, de Prăcăreanī Tatulū; s'aū tocmitū de 'ū datū șezutulū de la vale și locū de la calea lu Semanū de pă lăgă hotarū și de prisazi (*sic*) partea lu romăni ce i să vini, iară altă pa[r]te să știe alați hvițū (*sic*), Mușatū, Crăcunū, Radu. — C. 1600. — 48/XI.

¹ Alexandru Mircea?

XII.

Act pentru întrebarea megiașilor la vânzare.

„Să se știe megieși i tocmelniceî Vladulue i Stanū otū Gătești, *понм* [=anume]: otū Rădulești Badulū, i otū Gătești Miculū, i otū Sinești Stanū Cegheșū, i Stanū otū Gătești, ce-sū luați denaintea jupanū Ivașco Velū Dvornicū, de să caute și să adevereze pentru nește oț[i]nă a lu Vladu, ci o cumpăratū Romanū, întreat-aū pre Stanū, aū nu l-aū întreatū, cându aū făcutū cartea prea acē oț[i]nă. Decī, cumū vorū afla cu ale loru suflete. Și is[pravnicū] Gane Portarū. Pisū *m[e]s[i]ța F[ev]r[uarie]* 7 dni.

Și zua de Dumineca Mare [șters: „și zua de astăzi inū 13 dni“ *Pis m[e]s[i]ța*“]. — Copie modernă după un act presintat de profesorul Caian. — 62/LXXXIX.

XIII.

Act pentru fuga țeranilor de bir.

28 Maiu 71 —. Mihai-Vodă.

Pentru Mihalcea biv Vel Ban: dania satului Orlești, părțile lui Căptar și ale altora. *Заниж тог кни речно село уни ест бѣжал прѣжде врѣме, къ дни Александрос Воевод, въсих, приз Дшак, къ тѣрское земли радї бирша еж ест за харач читомс црю* [= căci mai sus scrisul sat a fost bejănit mai innainte vreme, în zilele lui Alexandru Voevod, toți peste Dunăre, în Țara Turcească, drept birul care este pentru haraciul cinstitului Împărat]. El „il plătește la Alexandru Voevod acel sat, toți oamenii, de bir și de toate dăjdiile“. Se arată ciți aspri datoriă fiecare. Mai dă și за поклон и за корама [= pentru poclon și curamă: cislă]. — 12/L.

XIV.

Act pentru un vecin în Moldova.

Eto azū Ionū Prăjesculū Velū Dvornicū vișniai zemli [=de Țara-de-sus] scriemū la fečorulū nostru, la Druțanū Vorniculū dinū Șerbăuți. Alta-ți facū știre pentru rândulū

lui Păntelei Bărbovschie, că ni să jăluiască că i-ai luat un vecinū a lui, și cu dajde inū urmă, și-lū oprești acolo; decī nu Ț'amū dzisū să tragi oameni cu cislă și vecinii altora, că eū acela lucru nu a-lū sufărū, ce Ț'amū dzisū, carii orū fi vecini fugiți ai noștri de curāndu, pre aceia să-ī tragi; iarū să nu faci valū oamenilorū. Decī să-ī dai vecinulū, să nu-lū oprești, să nu mai vie să să mai jăluiască. **ТѢА ПИШЕА** [=aceasta scriem].

Azū Ionū Prăjesculū Vor. iscalū. — 192/viii.

XV.

Act de vînzare de moșie în Moldova.

† Nădăbaico bivșii Dvornicū **ИИНА** starost[e] putnoi i ajud[scoi]. Adecă aū venitū innaintia noastră Petrea Bodea, de nime nevoitū, nice asupritū; decī aū vândutū dintr'a sa direapti moșie ce aū avutū inū satū la Bodea 12 pămănturi dintr'a sa parte, însă inū câmpu, iară în siliște satulū iarășū ȡumătate, din partea Petrei Bodei, ce să va aleage, direptu 50 taleri mari. Decī s'aū sculatū D[u]mitrașco fečorul lui Ștefanū Logofătulū č-aū fost¹, deč aū plătitū totū deplinū, totū, precumū(?) și mai susū scrisū iaste... și 50 taleri mari, întru mănule Petrei Bodei, ca să hie lui cu totū venitulū neurnitū, iarășī cumū mai susū iaste scrisū: 12 pămănturi în țarină; iară mai multu să nu aibă a mai adaoge saū a săpa, în laturī, sa[ū] la pădure. Și iarășī aū fostū această tocmală innaintea noastră. Și ȡumătate denū partea Petrei în siliște. Și oameni bunī și bătrāni ce aū fostū: Vlaiculū de la Crăst[ienești], i Dančulū, Ionū Dudulū dorobăū Ionū Fusulu, Simionū otū Vișū-Crăst[ienești], i Simionū taj, Toaderū tijū; **ДА ЧК ЗНАЕТ ЗА ЧНА** [=ca să se știe despre aceasta]. — 101/xcviii.

¹ E tatăl lui Gheorghe Ștefan-Vodă.

XVI.

Act muntean de scutire a unor săteni privilegiați.

† M[i][o]stiei b[o]jieiū Io Matei Bas[a]rab Voevod i g[o]s-[po]d[i]nū davatū g[o]sp[o]d[st]v[a]mi sii poveleanie g[o]s-[po]d[st]va]mi [= am dat Domnia Mea această poruncă a Domniei Mele] satului Spanțovū, ca să fie în pace și slobozi de lucru domnescu, de podvoade, de mertice, de cai de olacū, de cătră nime valū seaū băntuială să n'aibă, — pentru aceasta, că i-amū ertatū Domnia Mea, pentru voia priiatinului Domni Meale jupānului Hozunū-Mustafā; numai să aibă a lucrurea (*sic*) la zāgasū, cāndu va fi de lucru; iarū de alalte de toate să fie în pace, cumū scrie mai susū. Că, cine să va ispiți a-i invālui, mare certare va avea de cătră Domnia Mea, etc.

Pis M[a]rt[ie] 13 dni, 7141 [1633].

Pecete mică cu chinovar, ovală.

Iscălitură; monogramă.

Pe V^o: *Huzumū-Mustafā*.

XVII.

Act de vânzare a unei moșii pentru plata birului.

† Adecă noi, megiiși de la Văcărești, anume uncheașul Ispasū și Dragomirū și Stanū celū bătrānū i Voinia i Costea i toți megiiși de satū,— cum să se știe că aū vāndutū moșia Staii pentru berulū lui, cumū că aū fostu fugitū și aū căzutū berulū lui în spinarea noastră; și dup' aceeaia aū venitū fečorulū Staii, Stančulū, și se-aū tocmitū de a lui bonă voe, și cu frați lui. cu Miculū otū Bārzești, și ș'aū vāndutū partea lui, stānjiniī— denū partea ce aū cumpāratū stānjini 10, și, de în partea Simiī, stānjini 7 polū. Și iarū a cumpāratū Miculū, cu frați lui și cu nepoții lui, partea uncheașului Stanū, de fundulū moriī, pre 60 de stānjini ce i se va aleage,— numai de fundulū moriī, dreptu 300 de banī. Și mārūturiī sāntu: Ispasū și Stančulū și mu[ll]i omeni bunī și bătrāni. Și, pentru credința, pusu-ne-amu și peceteile. Și

amă scrisă eu, Stančulă diiaconulă otă Popești Radului Logofătului. Pisă meaiș[a] Maiă, dnă 28.

Trei degete ca iscălitură. — 53/xi.

XVIII.

Act privitor la luare de dijmă în Moldova.

„Ocolași di la ocolu Săretului. Acestă Toaderă săn Ionă Bută aă arătată cumă că, avăndă tată-său, pe moșia Corneștii un ogoră cu păpușoi și preutul Tănase otă Berești aă mersu la culesulă păpușoiloră, cerăndă dijmă, aă mersă peste ogoră, și aă luată ună sucmană, o căldare, zicăndă că este ogorulă arată pe parte lui, care moșie nici pără acumă nu este hotărătă. Pentru care iată că-ți scriu de va fi cumă arată, să-î împlinești sucmanu i căldare. Iară, fiindă pricina înt'altă chipă, să-î trimetă aice față. Aăsta. Mai 18.“ — Doi ispravnici.

Moldova; c. 1780.

XIX.

Act pentru așezare de săteni noi.

Prea-cinstite și de bună neamă dum[neata] Velă Bană. Cu prea-plecat[ulă] nostru răvașă jăluimă milă și bună-tății dum[itale] noi, toți sătenii ce ne-am așezată pe moșia dum[itale], Boldură, otă sudă Slam-Răm[nic], că ne-amă așezată cățiva oameni de adunătură pă această moșie, unii dină raiă și alți dină Moldova; care de unde amă putută, ne-amă strănsu acă. Și săntu acumă trei lună de cândă ne-aă venită biră de la isprav[nic], doo čverturi deodată, și ne cere la ună čvertă 20 de galbeni, un galbenă de t^l 7, și la altă čvertă iară 20 galbenă, însă galbenulă de t^l 6; și un čvertu l-amă dată, t^l 80, și de altă čvertă șade zapciu pe noi, de ne apucă cu mare strănsoare să dămă bani, — care, cu căți bani ne cere, nu săntemă vrednici a-î da. Aflăndu-ne în mare sărăcie și oameni de adunătură, cu lacrămi ne rugămă dum[itale] ca să avemă dreptate dela dum[neata], ca să ne faci așezământu de acă și mai pe ușure, ca să

putem și noi lăcui pe moșie dum[itale], și să știm ce să dăm, să nu ne mai vie înucărcături. Mai facem știre dum[itale] pentru iazul ce iaste să tăem, pentru iazul heleşteului, și ne-am dus ca să-i tăem, și cei cu moșiile nu ne îngădueste, ci ne-au gonit de[la] pădure cu 70 de săni deșarte îndărăt, și, câti am adus, 70 care, și am a mai aduce, și iar nu ne lasă să tăem. Ci ne rugăm [du]m[itale] și pentru ačasta, să ne faci orânduială de unde să tăem ca să împlinim poruncile d[u]m[itale], că și de lemne de foc sântem ținui, și ne ia de caru câte 20 parale. Mai jăluim dum[itale] că ai trimis dum[neata] carte domnească pentru Boldești-Vechi, ca să nu dea biru optu luni după strămutarea lor, și nu s'au ținut în seamă, că am dat biru și pă aceste optu luni. Și noi cei de adunătură, care ne-am așezat pe moșie, au venit păre[ălabul] Mitrea denu satu Sălciile, sudu Ial[o]m[ița], și cu omu domnescu, ca să ne ducă la urmă. Și nu ne-au dus la urmă, ci ne-au făcut mare cheltuială, și ne-au luat și vitele: de la Gligorie 4 vaci și o iapă, de la Ionu o vacă, și o căldare, și 2 saci și o căldare, 2 sahan și o păreche hă[ț]uri de cai, i 2 sape, și unu căpăstru dă pele, i 12 coți de saci necusuți, 2 cercuri de heru, de care, și o șa, cu toate ale ei, și o jumătate chilă de orzu boerescu. Cu aceste, cu toate, ne-au prădat; ne rugăm dum[itale] să avem dreptate la toate, ca să putem și noi a ne alăcui aici. Și ce va fi mila d[u]m[itale].

Prea plecați dum[itale], noi, toți sătenii de la satul dum[itale] Boldu sudu Slam Răm[nicu].

XX.

Act pentru așezare de săteni noi.

Cinstit dum[neata] Velu Ban.

Cu prea-plecat[ulu] mieu răvașu aduc aminte dum[itale] pentru satul Codrești, că s'au strămutat și s'au dus în Moldova, de iaste unu anu, și acum poftescu să vie iar aici pe moșiia dum[itale]; ei să roga dum[itale], când vor veni, să nu aibă vre o supărare dela satu, și să le faci d[u]m-

[neata] orânduială, să știe câte zile să clăcuiască pe anu, — că oamenii s'arū strânge mulți, văzându mila d[u]m[itale].

Prea plecatū dum[itale]: *Ionū Păr[călabulū]*, de la sa-
t[ulū] dum[itale] Boldu sudū Slamū Răm[nicū].

XXI.

Act privitor la un poslușnic boieresc muntean.

Prea-cinstite dum[neata] jupăne.

Cu lacrămī fierbinți jăluescū mili și bunătăți dumi[tale], că eū, avându unū frate carele fusese datu dă cătră dum-n[ea]lorū ispravnicii la mizilhaneao a Buzăului, acumū dă astă primăvară, ne mai putându luptă greutatea menzilului, mai vartosū fiindū omū slabū, neputinciosū și fără de alt ajutorū, dumn[ea]lorū boeri ispravnicī l-au datu cu dajdiia la satu unde să află cu șăderea, și, nemaī avându cu cine a să mai cislui spre ușurința, ajutorindu-să, îi este foarte greū ticălos[ului], căci este omū făr[ă] altū căpătatū; -aū mai pusū și pe altu fratele, carele să află fugitu din vremea care l-au scosū pă dănsulū (?) de la menziluhanea, și ialū plătește și pă acela, cu năpaste. Pentru care cu lacrămī mă rogū mili și bunătăți dum[itali], ca să te milostivești asupra-i ca să-lū scoți de la acea greutate, și să fie și elū împreună și ca mine poslușnicū casii dum[itali], între lumănărari; și, pentru silința dum[itali], unū calū. Mă mai rogū dum[itali], pentru că gi[ne]re-mieū Stančul, ce să află între pogonași dum[itali], fiindū iarăși omū singurū și fără de a mai avea altū ajutorū, nu mai poate a mai ținea rānd[ulū] pogonărășii; ci cu lacrămī mă rogū milostivirii a să face lumănărarū, precumū și eū, casii dum[itali]. Pentru care mă rogū milostivirii dum[itali] să nu rămāiū întru obidă la rugăč[u]nea, carele amū căzutu i la . . . și bunū ajutorulū alū dum[itali].

Prea-plecatu dum[itali] slugă, *Stanū Săgeată*, lumănărarū de la curtea dum[itali].

XXII.

Act muntean de strămulare a unor rumîni.

Adecă noi care mai josū ne vomū iscăli, dat-amū incre-dințatū zapisulū nostru la cinstită mîna dumnealūi Andrei Vrusi bivelū Pah[arnic] precumū să știe că, aducându-ne cu porunca Divanulūi pentru o moșie a dumnealūi ce o are la Urezū sudū Rom[anați], ce sântemū cu șederea în mij-locu moșăi, unde este totă hrana și pădure cu ghindă, ca să eșimū la săliște; decī noi, pentru ca să nu mai intrămū prin judecată, și cunoscându-ne dreptu a nu mai ședea cu casăle nostre unde amū șezutū până acumū, ne-amū le-gatū cu zapisulū acesta innainte dumnealūi ca de acumū innainte să eșimū la săliște și să ne păzămū vitele ca să nu mănance ghinda, ci să o vînză dumnealūi unde va găsă. Darū, intămplându-să a nu ne țanea dupe legătura zapisulūi acesta, cătă stricăcūne vomū face, atătū la ghindă, cumū și la altile, să aibă dumnealūi a ne trimite mum-bașirū cu treapadū și a împlini orice stricăcūni vomū face, findū și suptū globă ca niște nesupuși... 89, Săpt[em-vrie] 12.

Așjderea și de va vinde ghinda vre unūi neguțator și nu ne vomū păză vitele, și le va prinde cumpăratorūi ghinzăi, să aibă voie a ni le ucide, și să nu mai fie nici-o judecată între noi.

Trei semne cu degetele. — 73/xcii.

XXIII.

Act moldovenesc de confiscare a unei moșii.

Neculai Mogâldea Velū Cîș[ni]cū. Adecă aū vinitū în-naintea noastră Mierăuță feçorulū căldărariulūi de Iași, cu cinstită cartea Mării Șale lui Vodă, pentru cătva ar-gintu ce i s'aū fostu furatū, și ș'aū aflatū o teacă de ar-gintu la unū nepotū a Stărcei, ce-i copilū în casă la Vorniculū Boulū. Decī copilulū ș'aū pusū sodășū pre Stărcea č-aū fostu părcălabū. Decī noi i-amū gudecatū

să afle Stârcea sodăşulū de la cine aū luatū teaca, saū să dea samă de câtū argintu aū peritū lui Mierăuţă feçorulū lui Vasilie Căldărariulū. După acia, Stârcea, deac'aū vădzutū nevoia, elū ş'aū pusū sodăşii, pre feçorii lui Mierălă dinū Lipăeşti. Decī aū mârşu Stârcea şi cu păgubaşi şi cu omulū nostru la feçorii lui Mierălă dinū Lipăeşti, ş'aū aflatū dintr'aceale unele ce i s'aū furatū, şi o zgardă de faci (?) de bucaţi poleită. Decī feçorii lui Mierălă, vădzindu că simtu vinovaţi, ei ş'aū pusū o parte de ocină, a patra parte de Lipăeşti, şi ş'aū pusū dzi până după Paşti intr'o săptămână, să înble după aceale lucruri č-aū furatū, să le afle, iarū câte nu vorū afla, să le plătească. Iarū, de nu vorū fi la dzi, să fie ocine pietoare. Şi s'aū împăcatū denaintea noastră, şi i-aū făcutū şi zapisū pre ocină, ş'aū iscălitū boiari şi mulţi feçori de boeri. De iasta scriemū ca să să ştie. U Sučav, Fev[ruarie] 28.

Neculai Mogâlde, Vel Căşnică. — 230/xiii.

XXIV.

Act moldovenesc de împărfire de moşie cu vecini.

Adecă eū, Vasilie Stârcea, nepotulū lui Simionū Ţira şi cumnatu-mieū Nicolai şi sorurile mele, Mierla şi Iliana, scremū şi mărturisimū cu cestū zapisū alū nostru cumū de bună voe nostră, de nimeanea voiţi, nici siliţi, ne 'mū voitū şi ne 'mū tocmitū cu giupănesa Tofana, ce aū fostū după unchiu nostru, după Simionū, pentru vecini ce-aū avutū făcuţi şi denū cu[m]părături. Decī i-aū venitū giupănesei Tofanii toţi vecinii č-aū fostū pre cumpăratura denū Şărbăneşti, č-aū fostū mutaţi de unchiulū nostru înū Bereşti, — aceia să fie toţi a dumisale, cumū s'aū tocmitū; şi întâi cumū avemū şi altea zapise împreună denū împărţala ocinilorū cumū s'aū venitū. Aşjidirea şi denū vecini car iau fostū făcuţi împreună dumisale cu unchiu nostru în Ioznăşeni, ve[nit]u-s'aū în parte dumisale acei omeni, anume: Ionū Holovcealū şi Ifi[mie], frate-său, şi Onofrei şi Agapie şi Mironū; aşjidirea Ivanū şi Simionū Rusulū încă săntū a

dumisale,  -a  adusă den  Țara Leșască, și s'a  lipită pe lângă casa dumisale după morte unchiu nostru. Dec  acești omen  să fie a dumisale in veci, cici (*sic*) să mai avem  a p ră, nici a dob ndi, niciodată. Și in tocimala nostră a  fost  unchiu nostru Ionașco și Mirăuță, și mulți oameni buni. Și noi am  iscă[lit ] intr' acest  zapis , adevărată să să știe. — 68/II. [Isc litori.]

XXV.

Act moldovenesc de scutire a unor țerani.

F. d. „Urechi Vel  Vornicŭ di Țara-de-jos“ arată cum „Mogildea biv  Vel  Vornicŭ, dreg toriu l  Ținutului Covurlui “, a „scos din  dabile“ pe un om din Furduești, in schimb pentru „partea de ocină din sat  Igeștii“ a acestuia. Marturi și „Toader  Jora, namesnic  de B rlad , și Neofit , neguțitoriu l  din  B rlad , și Avram  diiacul  și Grozavă Ciornocuș  diiacul “.

Original slavon și traducere de pe la 1800. — 10/XLVII.

APENDICE II.

Voevozi, Cneji, Harambași și Agi ai Romînilor sau „Uscocilor“ din Bosnia¹.

I

Mențiune de Voevod.

1563, la „granița vindică“ „Vlach Marckho Voivoda“.
(520.)

II.

*Veit von Hallegg către Archiduce; Kreutz, 16 Sep-
tembre 1589.*

... So khan Eur Fur. Dchl. ich underthenigist unver-
meldter nit lassen, das sich ain wallachischer Khness
mit etlichen newen Wallachen nahent gegen den windi-
schen Gränizen, zbischen Syratsch unnd Carsstowacz, an-
gesetzt, unnd, dieweil des unnuzen Gesindts sonst gar
zuvil ist, wäre ich mit göttlicher Verleichung dieselben
Heusser, so es anderst das pöess Wetter zuläst, zu ver-
hören

(57, *Kriegswesen*, 1587-9; 1589, fol. 89.)

¹ V. *Mon. Comititalia Hung.*, V, p. 494: „Valachos vel Uczko-
kos“. Cf. H. J. Bidermann, *Die Serben (sic)-Ansiedlungen in Steier-
mark und im Warasdiner Grenz-Generalate*, in „Mittheilungen
des historischen Vereines für Steiermark“, XXXI (Graz, 1883).

III.

*Hallegk către Archiduce; Warasdin, 23 Septembrie
1590.*

Înfringere a „die Wallachen so von den zwo starckhen
Tschettaj geschlagen worden“.

IV.

*Ștefan Grässwein către Archiduce; Pettau, 5 Sep-
tembre 1592.*

.... Das auch Tomäsch Weyvoda zu Dernya umb ein
schnödt Ross soll funff wallachische Khinder in die Tür-
khey geben, etc.

(526.)

V.

*Grässwein către Archiduce; Koprinitz, 8 Novembre
1592.*

Atac de cară din partea unei „starckhe Tshedta“ de
„Wallachen“.

VI.

*Matthias Püchler, căpitan de Sankt-Georg, către
Grässwein; 19 Iunie 1593.*

Năvălise o „Tschetta Wallachen“ în „Commeriza“.

(526.).

VII.

*Herberstein către deputații Stiriei; Graz, 28 Fe-
bruar 1604.*

.... Als noch vor funff Jaren, wie Euer G. und H.
etlichermassen wolbewust, und sonst fasst mannighklich
unverporgen, ein starkhe Anzall Wallachenn, auf die mit
inen gepflegte Tractation, sambt Weib unnd Khinndt, auss
des Feindts Dition mit sonnderer grossen Muehe und Ge-
fährlichkait heraus in die Christenhait, an dise mir damals

anvertraute wandische Granizen gebracht, und inen die Bewonungen ann den unterschiedlichen Gränizflecken eingegeben wordenn, haben sich undter solchen herauskhumbnen Wallachen vill furneme Harumbassa oder Weegfurer, sonderlich der Dragul Aga unnd andre dergleichen mehr, befunden, welche, umb irer gegen der Christenhait tragenden wolmainenden Affection Willen, nicht allain Hauss und Hof und was sy in anligenden Guettern drinen gehabt und ruebig genüessen khunen, guettwillig in die Schanz geschlagen und hinder sich gelassen, sondern dass sy auch sonnst von Farnuss unnd andern iren angehorigen Sachen dass Wenigiste und, zu rechen, gar nichts mit sich heraus bringen mügen. [Li-a dat haine pe datorie. Acuma croitorul cere plata. Valahii] schier bisshero mit iren aufrichtigen treugelaisstent Khrigsdiensten umb die werde Christenhait und dass geliebte Vatterlandt ruemblich und wol verdient gemacht.“
(Ser. 1a.)

VIII.

*Felix von Schrotenbach către Archiducele Ferdinand;
Coprinitz, 20 Iulie 1607.*

... Es sollen die furnembsten wallachischen Knesen, so sich zwischen der Traa und Sau befinden, zu dem Betschier-Aga auf Osseckh...

[În 1628, „unsere Wallachen“ surprind niște Turci (raport din Varasdin, 15 Maiü.)

(533-4.)

IX.

*Sigismund de Trautmansdorf către deputații Stiriei;
Töplitz, 15 Maiü 1630.*

„Die auf die windischen Gränitzen wohnende Wallachen“ aũ neințelegeri cu „ihre Oberhauptleute — insonderheit . . . den von Creutz“; se pling la Împărat. Îi chiamă el pentru cercetare. La 11 Maiü, „in starcker Anzahl zu Ross

undt Fuess alhir in Feldt eingestellet“. Cea mai mare parte din plingeri — false. I-a muștrat „durch den Ertzbischoff von Constantinopel undt andere Mittelpersonen.“ Nu vor pleca fără destituția celui din Kreutz. Îi amenință. Cer prin arhiepiscopul de Constantinopol să vie el la dînșii în lagăr. Vine: „alda sie, etlich hundert starck zu Ross gehalten; ihre Heüpter, Wayvoden undt Kinesen, aber zu Fuss mit gebognen Knien ihr Verbrechen erkennen“. I-a iertat și li-a dat diploma imperială, care i-a bucurat mult.

X.

Același către același; Varasdin, 7 August 1630.

După citeva zile, „Valahii“ aū cerut o confirmare de privilegii, care li s'a refusat, ca atîrnînd de Împărat. Cer să meargă la el. Aprobă, dar nu stipendiați, necesari țerii. Se duc și din aceștia, „sonderlich der Comlen undt Iuek Biashinovicz“. La întors, zic că Împăratul i-a liberat de toate, rămîind să asculte numai de ei doi. Convoacă pe „Valahii“, cu provisii pe opt zile, la Belovar, pentru a invada teritoriul turc. Nicî pecetea lui, nicî amenințările n'au efect. La 26 ale lui Iulie, trec 2.000, în Turcia, „gegen Schwätsch“, unde pradă. La întors, spun că ei nu lasă pe cei doi să vie la dînsul; dacă vrea însă, vin toți. Căpitanul a cerut pe cei doi șefi.

(534.)

TABLA CUPRINSULUI.

	Pag.
I. Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor	1
Prefața	3
I. Concepția «dreptului românesc»	5
II. Condițiile de viață ale Românilor supt regii sîrbești	7
III. Condiții agrare la Athos, în țerile «latine» ale Patra- sului și Ciprului	10
IV. Regii unguri și satele românești	13
V. Domniî Țerii-Românești și vechea organizare a satelor	14
VI. Domniî Moldovei și satele moldovenești.	17
VII. Urmările întemeierii Domniei moldovenești. Emigrări în Polonia și întemeierea de sate românești acolo	22
VIII. Crisa financiară din veacul al XVI-lea și «vînzarea» pămînturilor țeranești	24
IX. Cele d'întăiu vînzări de moșii țeranești	28
X. Vînzarea muncii țeranului fără moșie	29
XI. Schimbările din veacul al XVIII-lea	32
XII. Nemulțămirea țeranilor cu starea lor în veacul al XVIII-lea. Emigrări	40
XIII. Poftre boierești de proprietate deplină	41
XIV. Măsurile Regulamentului Organic	47
XV. Adăugirile și îndreptările aduse Regulamentului Organic	50
XVI. Măsuri de administrație luate în aceiași epocă pentru ajutarea țeranilor	54
XVII. Mișcarea spiritelor pentru «diberarea» țeranilor	56
XVIII. Schimbarea stării țeranilor în țerile vecine	59
XIX. Legislația agrară a lui Barbu Știrbei și Grigore Ghica	61
XX. Împroprietărirea din 1864	62
II. Apendice I. Tipuri de documente privitoare la condițiile agrare	69
I. Act moldovenesc de danie către o biserică	69
II. Act moldovenesc de danie către un boier	70
III. Act muntean de danie către o mănăstire	70
IV. Alt act asemenea (mai complet)	71
V. Al treilea și al patrulea act asemenea	73

VI. Act muntean prin care Domnul cedează unei mănăstiri venitul său de la stînile muntelui	73
VII. Act despre vînzarea unui «vecin» de pămînt	74
VIII. Alt act privitor la «vecin» ca întindere de pămînt	75
IX. Act de vînzare a unui vecin muntean	75
X. Act privitor la o mărturie de rumîni	76
XI. Act muntean privitor la megiași și rumîni	76
XII. Act pentru întrebarea megiașilor la vînzare	77
XIII. Act pentru fuga țeranilor de bir	77
XIV. Act pentru un vecin în Moldova	77
XV. Act de vînzare de moșie în Moldova	78
XVI. Act muntean de scutire a unor săteni privilegiați	79
XVII. Act de vînzare a unei moșii pentru plata birului	79
XVIII. Act privitor la luare de dijmă în Moldova	80
XIX. Act pentru așezare de săteni noi	80
XX. Act pentru așezare de săteni noi	81
XXI. Act privitor la un poslușnic boieresc muntean	82
XXII. Act muntean de strămutare a unor rumîni	83
XXIII. Act moldovenesc de confiscare a unei moșii	83
XXIV. Act moldovenesc de împărțire de moșie cu vecini	84
XXV. Act moldovenesc de scutire a unor țerani	85
III. Apendice II. Voevozi, Cneji, Harambași și Agi ai Romînilor său „Uscocilor” din Bosnia	86
I. Mențiune de Voevod	86
II. Veit von Hallegg către Archiduce; Kreutz, 16 Septembrie 1589	86
III. Hallegg către Archiduce; Warasdin, 23 Septembrie 1590	87
IV. Ștefan Grässwein către Archiduce; Pettau, 5 Septembrie 1592	87
V. Grässwein către Archiduce; Koprinitz, 8 Noiembrie 1592	87
VI. Matthias Püchler, căpitan de Sankt-Georg, către Grässwein; 19 Iunie 1593	87
VII. Herberstein către deputații Stiriei; Graz, 28 Februar 1604	87
VIII. Felix von Schrotenbach către Archiducele Ferdinand; Coprinitz, 20 Iulie 1607	88
IX. Sigismund de Trautmansdorf către deputații Stiriei; Töplitz, 15 Maiu 1630	88
X. Același către același; Varasdin, 7 August 1630	89